

NIKU Rapport 19

Kulturminneverdier i by mellom bevaring og byutvikling. Et kunnskapsgrunnlag

Atle Omland
Sveinung Krokann Berg
Anette Mehren
Jens Christian Eldal

Omland, Atle, Berg, Sveinung Krokann, Mehren, Anette og Eldal, Jens Christian. 2007. Kulturminneverdier i by mellom bevaring og byutvikling. Et kunnskapsgrunnlag. – NIKU Rapport 19. 56 sider.

English title: Cultural heritage values in urban contexts: between protection and development
A knowledge base for a further study. – NIKU Rapport 19. 56 p. In Norwegian with English abstract.

Oslo, desember 2007

NIKU Rapport 19
ISSN 1503-4895
ISBN 978-82-8101-050-9

Rettighetshaver © Copyright Stiftelsen Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU.
Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse.

Redaksjon: Vigdis Andersen
Rapporten er ikke trykt. Den er tilgjengelig som pdf-fil på www.niku.no

Kontaktadresse: NIKU, Storgata 2, 0155 Oslo
Postadresse: NIKU, Postboks 736 Sentrum, NO-0105 Oslo
Tlf: 23 35 50 00
Fax: 23 35 50 01

Tilgjengelighet:	Åpen
Prosjektnummer:	1562119
Oppdragsgiver:	Norges Forskningsråd
Faglig godkjenning hos NIKU:	Grete Swensen

Sammendrag

Omland, Atle, Berg, Sveinung Krokann, Mehren, Anette og Eldal, Jens Christian. 2007. Kulturminneverdier i by mellom bevaring og byutvikling. Et kunnskapsgrunnlag. – NIKU Rapport 19.

Denne rapporten gir en skisse av noen aktuelle utfordringer knyttet til bevaring av kulturminner og utvikling i by, hovedsakelig i en norsk sammenheng. Sentrale emner som behandles er ideologiske forhold omkring bevaring og byutvikling og et utvalg relevante internasjonale og nasjonale policyer vedrørende disse tema. Avslutningsvis gis en drøfting av arkitektoniske veivalg som tas i utviklingsprosjekter hvor kulturminner er berørt.

Rapporten har gitt grunnlag til en videre casestudie om hvordan den potensielle konflikten mellom bevaring og utvikling håndteres i en bys endringsprosess. Drammen ble valgt som case og denne studien foreligger som en egen publikasjon:

Berg, Sveinung Krokann og Atle Omland 2007: Drømmen om Drammen – kulturminners attraktivitet i en pen elveby? *Fortidsminneforeningens Årbok* 161: 37-45.

Abstract

Omland, Atle, Berg, Sveinung Krokann, Mehren, Anette og Eldal, Jens Christian. 2007.
Cultural heritage values in urban contexts: between protection and development
A knowledge base for a further study. – NIKU Rapport 19. In Norwegian.

This report sketches some current challenges in urban contexts, mainly in Norway, concerning cultural heritage protection and development. Issues discussed are ideologies concerning these topics as well as relevant international and Norwegian policies on these issues. Finally, a discussion is given on architectural approaches chosen in selected urban development projects where cultural heritage is affected.

The report was used as a basis for a further case study on how the potential conflict between preservation and development is managed during the processes of urban change. Drammen was chosen as a case which has been published in a separate article:

Berg, Sveinung Krokann and Atle Omland 2007: Drømmen om Drammen – kulturminners attraktivitet i en pen elveby? *Fortidsminneforeningens Årbok* 161: 37-45.

Forord

Denne rapporten er en leveranse i NIKUs prosjekt *Kulturminner i by: policy og praksis*. Rapporten er en kunnskapsoversikt som gir grunnlag til en videre casestudie om hvordan den potensielle konflikten mellom bevaring og utvikling håndteres som en del av en bys endringsprosess. Drammen er valgt som case i prosjektet og foreligger i en egen publikasjon (Berg og Omland 2007).

Prosjektet *Kulturminner i by: policy og praksis* går over to år (2006-2007). Sentralt i prosjektet er en diskusjon av hvilke kulturminneverdier som vektlegges i forvaltningen av byer under større endringsprosesser. Prosjektets tittel, *policy og praksis*, betegner også at vi ønsker å diskutere policyer og formål for bevaring av kulturminner i by, men sett i relasjon til praksis og hvordan kulturminneverdier faktisk blir ivaretatt i by gjennom bruk av de verktøy og virkemidler som er til rådighet. Prosjektet vil videreføres i 2008-2010 med tittel: *Sentrumsutvikling med kulturminner som ressurs i et flerkulturelt og fragmentert bymiljø – case Strømsø, Drammen*.

Prosjektet er del av NIKUs strategiske instituttprogram om by (By-SIP): *Processes of change in urban environments: cultural heritage, urban development and regionalism*, programperiode 2006-2010. By-SIP er i sin helhet finansiert av Norges forskningsråd. Formålet med NIKUs By-SIP er å styrke NIKUs kompetanse som en aktør i en bærekraftig forvaltning av kulturminneverdier i byer, og forskningen skal kunne bidra til å svare på forskningsfelt som er etterspurt av forvaltningen.

Deltakere i prosjektet har vært samfunnsgeograf Sveinung Krokann Berg, kunsthistoriker Jens Christian Eldal, sivilarkitekt Anette Mehren, arkeolog Atle Omland og arkitekt Johanne Sognæs, alle ansatt ved NIKU. Deltagerne har tatt hovedansvar for ulike deler av rapporten: Berg kapittel 2, Omland kapittel 3 og 4 (hvor Eldal har bidratt med lovverket), Mehren kapittel 5. Omland har vært prosjektleder.

Oslo, desember 2007

Innholdsfortegnelse

Sammendrag.....	3
Abstract.....	4
Forord	5
1 Innledning: kulturminneverdier i by	7
2 Ideologier for byutvikling og bevaring.....	12
3 Internasjonale policyer vedrørende bevaring og utvikling i by	20
4 Policyer i Norge	27
5 Strategier og veivalg for bruk og bevaring av kulturminner i by – en arkitektonisk tilnærming.....	35
6 Sammenfatning og videre arbeid	51
Bibliografi	53

1 Innledning: kulturminneverdier i by

1.1 Problemstilling: bevaring og byutvikling

Formålet med denne rapporten er å gi en bred skisse av utfordringsfeltet bevaring og utvikling i by. Rapporten gir en kunnskapsoversikt som behandler ideologiske forhold omkring bevaring og byutvikling, internasjonale og nasjonale policyer vedrørende kulturminner i by, og en drøfting av arkitektoniske veivalg som tas i utviklingsprosjekter i by hvor kulturminner er berørt. Dette utgjør en plattform for en videre studie av hvordan konflikten mellom bevaring og utvikling håndteres i en bys endringsprosess. Drammen er valgt som casestudie i prosjektet og noen av resultatene er publisert annet sted (Berg og Omland 2007).

Hovedproblemstillingen i prosjektet er utfordringen med å ivareta kulturminner i by og samtidig legge til rette for byutvikling. Byens bygninger, infrastruktur og tekniske anlegg kan vurderes som enkeltobjekter og som del av en større struktur eller et større miljø. Byen som et større kulturmiljø er likevel det som gjør det interessant å vurdere kulturminner i by som et særskilt kulturminnefaglig tema. Dette samsvarer delvis med den utviklingen som har skjedd etter 1970 i forhold til å vurdere byområder og ikke enkeltbygninger i vernesammenheng (Tiesdell, et al. 1996), og en dreining fra faglig fokus på arkitektur og kunsthistorie i retning av planlegging og økonomisk utvikling (Ashworth og Tunbridge 2000). Denne dreiningen åpner i større grad for at byområder vurderes ut fra å ha en funksjon i bybildet, og at byen består av et mangfold av funksjoner som utgjør grunnlaget for byen og er nødvendig for byens videre liv.

Byen som levende og samlet kulturminne består som regel av flere utviklingsfaser og er sammensatt av flere områder som med egne karaktertrekk til sammen utgjør hva som kan betegnes som byens karakter. Disse områdene kan til dels være homogene og bestå eksempelvis av trehusmiljøer, bygårder i mur (såkalte 1890-talls gårder), nyklassistiske kvartaler fra tidlig 1900-tallet, funksjonalistiske boligblokker fra 1930-tallet, men også villabebyggelse og drabantbyer fra 1960-tallet og i tillegg grønnstruktur. Byområdene kan også være heterogene, og de kjennetegnes da av bygninger fra ulike tidsperioder, oppført med et variert formspråk og med ulike funksjoner.

Byene har også en framtrædende rolle i ”moderne” historie gjennom hendelser knyttet til bygninger, plasser og byplangrep. Som politisk og økonomisk maktsentrum materialiseres gjerne omveltninger og endringer i byene, og åsteder for viktige historiske hendelser har stor symbolverdi og bidrar til å konstruere hva som oppfattes som byers identitet eller særpreg.

Både de homogene og heterogene områdene påvirkes av endringer. Påvirkningen er et uttrykk for endringer i samfunnet, økonomiske og politiske, som også styres av drivkrefter som at befolkningens vaner og livsform endrer seg. Arkitektur blir skapt for å dekke behov, behovene forandrer seg over tid og dermed vil også arkitekturen endre seg. Bygninger, strukturer og byrom som tillegges kulturminneverdi vil ikke nødvendigvis dekke dagens eller

morgendagens behov. I dette ligger kjernen av konflikten mellom bevaring og utvikling. Byutvikling innebærer endringer i dette fysiske miljøet, i form av nybygg eller ombygging av eksisterende bygningsmasse, men også endringer av byens rom og struktur. I byene vil nye utviklingsprosjekter oftest måtte forholde seg til kulturminner i en eller annen form som, selv om de ikke er tillagt stor verneverdi, er en del av byens historiske miljø.

Forvaltningen av kulturminner i by må sees i forhold til de endringer og behov for endringer som oppstår. Det er først i møtet med disse endringsbehovene at behovet for strategier for forvaltning av kulturminneverdier i by melder seg. Én tilnærming til byens kulturminner er å studere forholdet mellom bevaring og byutvikling. Dette omfatter en vurdering av hvordan kulturarven ivaretas i planarbeid i dag, hvilke ideologier for byutvikling og vern som er gjort gjeldende fram til i dag, og hvilke utslag planer og ideologier har medført i praksis.

En tilsynelatende enighet om hvordan byen oppfattes som kulturminne, og hva som er en bys ”karakter”, medfører ikke nødvendigvis et samlet syn på utviklingsstrategi og endringsbehov. Divergerende oppfatninger mellom ulike aktører vil også komme til uttrykk gjennom om hva som regnes som vellykkede eller mindre vellykkede prosesser knyttet til å inkludere kulturminneverdier i byutviklingsammenheng. I denne rapporten gis det derfor intet svar på hva som regnes som god byutvikling med hensyn til å ivareta kulturminneverdier.

1.2 Drivkrefter, endring og transformasjon

Ved å vurdere byen som et samlet kulturminne er det flere sider ved byen som gjør at kulturminnenes rolle skiller seg fra andre kulturminner og kulturmiljøer. Eksempler er:

- Trussel grunnet stort utbyggingspress
- Tetthet i arealbruk
- Endringsdynamikk som også er del av byens kontinuerlige utvikling og karakter
- Sosialt mangfold som vises i byens sosio-materielle strukturer
- Økonomisk og politisk maktsentrum

Forvaltningen av kulturminner i by må sees i forhold til kjennetegnene gitt i stikkordsform over. Disse drivkreftene bidrar til at byen stadig endres gjennom ny bruk eller transformasjon. I møtet med disse drivkreftene utfordres kulturminneverdiene, men møtet er også en anledning til å sette disse verdiene i perspektiv.

Begrepet transformasjon brukes ofte i forbindelse med de endringer som skjer i byers utvikling. Arkitekten Karl Otto Ellefsen beskriver begrepet slik i en artikkel om Oslos arkitektur i endring og byens fysiske transformasjon:

Begrepet transformasjon skal ikke brukes for å beskrive den stadige endringen av byens morfologi som foregår innenfor etablerte ordensprinsipper for utbygging. Transformasjon er derimot ”extreme makeover” der nye ordensprinsipper for arkitekturen i et område blir etablert. (Ellefsen 2005: 54)

Ellefsen beskriver følgende rådende endringstrekk vedrørende Oslo, men hvor flere tendenser også kan gjøres gjeldende ved andre byer (Ellefsen 2005: 69-71):

- Utbygging i Oslo foregår nå i hovedsak som transformasjon av allerede utbygde områder, ikke som før i naturområder.
- Det tilstrebes funksjonsblanding, ikke sonedeling.
- Industrisysselettingen faller stadig, det er arealer for tjenesteytende næringer, kontorer og boliger som etterspørres i byene. Dette henger sammen blant annet med gentrifiseringen av sentrale byområder, eksempelvis Grünerløkka.
- I hovedsak er endringskreftene sentraliserende, men de virker også i noen grad desentraliserende.
- Byutviklingen er prosjektbasert, drevet frem av markedsstyrte økonomiske drivkrefter.

Hvordan virker disse drivkreftene på kulturminnene, og hvilke betingelser gir det for å ivareta kulturminneverdier? Flere momenter kan anføres. Når utbyggingen skjer i allerede utbygde områder, øker presset på kulturminnene. Det reises kulturminnefaglige problemstillinger, enten utviklingen skjer ved endring av eksisterende bygningsmasse, eller om den berører konteksten til kulturminner eller kulturmiljøer. Ved vurdering av tålegrensen til kulturminnene i forbindelse med utviklingstiltak kan det være fruktbart å anvende Ellefsens skille mellom *homogene*, *sammensatte* og *amorfe* områder, det siste ”med uklare strukturelle prinsipper som tegn på at området er i transformasjon” (Ellefsen 2005: 73-74). Heterogene områder, slik som Hausmannskvartalet i Oslo, trenger ikke være tegn på at området er under transformasjon. Likevel kan det spørres om disse har en høyere tålegrense for endringer enn homogene områder, slik som kvartalene rundt Birkelunden på Grünerløkka i Oslo.

Hvordan funksjonsblanding vil virke i forhold til kulturminneverdiene er avhengig av hvilken funksjon kulturminnene har hatt, hvilke nye funksjoner som er aktuelle og hvilken grad av tilrettelegging de nye funksjonene behøver. Idealet om å sonedele byen – mellom arbeid, hjem og fritid – tilhørte det funksjonalistiske byidealet som i Norge fikk gjennomslag i byplanleggingen etter andre verdenskrig. Områdene som ble bygget ut etter dette prinsippet vil nødvendigvis bli berørt av endringer der det tilstrebes funksjonsblanding.

Fall i industrisysseletting, og endring av bebyggelse fra industriformål til arealer for tjenesteytende næringer, kontorer og boliger innebærer omfattende endringer for kulturminner og kulturmiljø. Betydningsfulle kulturminneverdier knyttet til denne næringshistorien kan gå tapt gjennom en slik prosess. Samtidig er vern gjennom bruk et viktig prinsipp i kulturminneforvaltningen, noe som utfordrer vernekriteriene for bygninger som er blitt til for å dekke behov som har endret seg over tid.

Flere av endringskreftene virker i dag sentraliserende, noe som er med på å øke presset på kulturminneverdiene i byer. Dette forsterkes av at fortetting rundt trafikknutepunkter i dag anses som et viktig prinsipp for bærekraftig byutvikling. En annen drivkraft er at dagens

prosjektbaserte byutvikling er drevet frem av markedsstyrte økonomiske drivkrefter som søker å maksimere profitten. Høy utnytting og krav om å holde kostnadene nede kan få konsekvenser for kulturminneverdiene ved at eksisterende bygninger ikke gir kostnadseffektive arealer og dermed nedprioriteres som verdi.

1.3 Bevaring og utvikling: kontrasterende ideologier?

Verne- og byutviklingsideologier kan ses på som to til dels kontrasterende ideologier som møtes når byen endres gjennom enten en ”stille endring” eller transformasjon.

Verneideologi kan vurderes som ulike måter å restaurere, vedlikeholde eller å gjenskape på separat fra andre byutviklingshensyn. *Ideologier for byutvikling* har både teoretiske, politiske og økonomiske forankringspunkter og er i praksis et resultat av politikk og drivkrefter. Byutviklingspolitikk er et forsøk på sammenfatte ulike drivkrefter og interesser for å trekke opp mål og retningslinjer for byutviklingen. Vernehensyn fremstår da kun som ett av flere interessefelter.

Verneinteressene kan ha både en prinsipiell og en teknisk side avhengig av hva som er ønskelig å ta vare på og hvilken historie som ønskes fortalt. Er det byggeteknikk, materialbruk og byggemetode som skal formidles er dette én måte å fortelle historien på, mens byggverkets historie som byutviklingselement kan være uavhengig av dette. Verneideologi kan i denne forstand handle mer om *hvordan* bevare enn *om* og *hvorfor*. I denne rapporten er det hovedsakelig forutsetninger for bevaring og forholdet mellom bevaring og byutvikling som undersøkes. Utover den restaureringsideologiske tilnærmingen til bevaring kan flere typer vern eller verneideologier knyttes til hvordan bevaring gjennomføres. Eksempler på dette er:

- Strukturelt vern – gjennom eksempelvis vern av kvartals- eller gatestruktur
- Morfologisk vern – bevaring av form eller volum
- Punktvis vern – bevaring av landemerker/enkeltobjekter
- Visuelt vern – bevaring av fasader eller siktlinjer
- Anekdotisk vern – framheving av de historiefortellende aspektene/fragmentene

Forvaltning av byens verdier handler om å forstå byens mangfold funksjonelt, kulturelt og sosialt, og forståelse av byens dynamikk og drivkrefter er en forutsetning for å vurdere hva som er mulig å gjennomføre. Den store BYPLANEN er død både som ideologi og praksis. Byplanlegging i dag handler i stor grad om tilrettelegging og en utformingsprosess basert på de drivkrefter og aktører som til enhver tid er pådrivere i byutviklingen. Byens materielle struktur er til enhver tid et frosset uttrykk for de sosiale, økonomiske og kulturelle prosesser som utgjør drivkreftene i en by (Harvey 1989). Det er disse prosessenes behov for rom og virkefelt som er grunnlaget for byens fysiske struktur, og dersom disse drivkreftene opphører vil også byens materielle struktur forfalle. En by som tømmes for aktivitet vil kunne ha en kulturhistorisk interesse som bygningsstruktur inntil den eventuelt fysisk forfaller i en slik grad at den ikke lenger kan oppfattes som et historisk øyeblikksbilde. Som utgangspunkt for å avklare forholdet mellom byutvikling og vern vil en by uten drivkrefter være uinteressant.

Både for å opprettholde og utvikle den fysiske strukturen er det nødvendig med aktivitet og drivkrefter som tar den fysiske strukturen i bruk og gir den betydning og livsvilkår.

Utfordringen i møtepunktet mellom byutvikling og bevaring er knyttet til hvilken rolle kulturarven skal ha som byutviklingsselement. Selve bevaringsarbeidet har blitt enklere etter hvert som kulturminnevern har fått større politisk gjennomslagskraft, men dette har samtidig medført at oppfatningen av hva som er viktig å ta vare på har endret seg og dermed gjort forvaltningen vanskeligere. Fra å være fokusert på monumenter og ”udiskutable” verneobjekter adopteres i dag hverdagslivets og samtidens omgivelser i kulturminneforvaltningens portefølje. Ytterligere utvikling i denne retningen vil som konsekvens medføre at bevaringsformålet kan predikere utvikling og nybygging (jfr. Koolhaas 2004). Allerede før en kommer dit oppstår en utfordring når samtiden og den levende byen trekkes inn som fysisk og funksjonelt verneverdig (jf. Ellefsen i PBE 2001:138-139).

Samtidig som den kulturminnefaglige respekten generelt har vært tiltagende, har kritikken mot det som kan kalles en ”vernebølge” også oppstått. Oppfatningen om at alt skal vernes, eller at verdsettingen av historien dikterer samtiden for sterkt (kf. Tiesdell, et al. 1996), stiller spørsmål ved den rollen kulturarven har som byutviklingsressurs og kanskje spesielt ved rollen kulturminnesektoren har fått som byutviklingsaktør.

1.4 Rapportens struktur

I rapportens gis det en bred oversikt over håndtering av forholdet mellom vern og utvikling i by.

I kapittel 2 diskuteres aktuelle sider ved forholdet mellom byutvikling og bevaring som gjør seg gjeldende i dagens byplansammenheng og hvilke utfordringer kulturminnesektoren møter som byutviklingsaktør. Eksempler fra Milano, Berlin, Danmark og Oslo anvendes.

I kapittel 3 presenteres internasjonale chartre som omhandler bevaring av kulturminneverdier i by.

I kapittel 4 gis det et historisk riss av utviklingen i Norge av arbeidet med å bevare kulturminneverdier, samt aktuelle policydokumenter.

I kapittel 5 eksemplifiseres noen veivalg gjennom seks konkrete byggeprosjekter i by som i ulik grad har forholdt seg til kulturminneverdier.

2 Ideologier for byutvikling og bevaring

I dette kapitlet belyses hvilken rolle og hvilken ideologisk tilnærming kulturminner er blitt til del i ulike planinitiativ og områder der kulturminner er vurdert som sentrale for den videre utviklingsprosessen. Kulturminner er i ulik grad brukt som ideologisk redskap, eksempelvis for å legitimere den identiteten en by som Berlin ønsker å formidle. Ønsket strategi for utvikling får også følger for hvordan kulturarven integreres som byutviklingselement.

Hvordan byutvikling og bevaring forenes og formidles må forstås ut fra deres respektive ideologier. Ønsket om at disse to ideologiene henger sammen gjenspeiles i dag i flere politiske og forvaltningsmessige sammenhenger både lokalt, nasjonalt og internasjonalt. Byutviklingsideologi og verneideologi har imidlertid ikke et felles teoretisk tilfang og bakgrunn. Forholdet mellom byutvikling og vern er gjerne et gjensidig forsterkende samkvem ved at vernespørsmål blir aktualisert og tydeliggjort gjennom ytre press og ønsket om endring. Behovet for å avklare forholdet mellom byutvikling og vern tiltar i det de bygde omgivelsene ønskes omformet eller fjernet. Dersom ingen drivkrefter er til stede som genererer en byutvikling vil de fysiske omgivelsene på kort sikt utfordres i mindre grad. Vernetiltak vil i den sammenhengen omhandle vedlikehold og restaureringsideologi snarere enn forholdet til utviklingspress. Utfordringen vil dermed være knyttet til driftsfinansiering og verneideologien til hvordan vedlikehold og drift bør gjennomføres. En slik ideologisk tilnærming tar ikke nødvendigvis hensyn til hvilke forhold utover det vernefaglige som er aktuelle.

Flere byer har forsøkt å tilnærme seg forholdet mellom byutvikling og vern i plan- og forvaltningssammenheng. Dette har skapt behov for å utvikle ulike tilnærminger som forener eventuelle motkrefter og ivaretar ønsket om både kontinuitet og endring. Under arbeidet med kommunedelplan for bevaring og byutvikling i Oslo har flere slike tilnærminger ble diskutert, og ulike eksempler belyser hvordan bevaring inngår som en del av byutviklingsarbeidet. I det følgende beskrives noen slike tilnærminger i det som betegnes som Aldo Rossi-skolen og strategier som er valgt i Berlin, Danmark og Oslo.

2.1 *The presence of the past*

Byen kan oppfattes som et historisk resultat og forstås som en sum av ulike artefakter som hver uttrykker sin historie og logikk. Byens arkitektur er tegnene på byens historie og uttrykker samlet byens kollektive minne. Tilnærmingen er utviklet med utgangspunkt i boken *The architecture of the city* av den italienske arkitekten Aldo Rossi (Rossi 1982). Rossi ser forholdet mellom byutvikling og bevaring som et spørsmål om hvordan en innovativ prosjektutvikling basert på historiske strukturer kan sikre og synliggjøre fortiden i dagens bybilde, en tilnærming som ofte trekkes inn i forhold til vern av kulturminner i byer, slik som Oslo (eks. Ellefsen i PBE 2001: 148). Tilnærmingsmåten har strukturalistiske trekk siden byen oppfattes som sammensatt av konkrete fenomener som forstås i forhold til et bakenforliggende system sammensatt av strukturelle prinsipper. Byens arkitektur er en

strukturell enhet der de enkelte delene gjensidig definerer hverandre og setter regler for systemets forandring.

Hver enkelt by vil ut fra sin historiske struktur dermed være predisponert for hvilke endringer som er mulige og hvordan byen opptar og tåler disse endringene. Byer som består av at stadig nye arealer er lagt til byen, hvor bydelene er atskilt tidsmessig gjennom en horisontal spredning, vil kunne akseptere endringer på en annen måte enn en by som er bygget opp gjennom fortetting og vertikal lagdeling innenfor samme areal. Byens historiske struktur avhenger dermed gjerne av hvor lang historie byen har, og hvor mange horisontale lag byen består av. Dag Østerberg beskriver for eksempel Oslo som bestående av fire lag (i tillegg til middelalderbyen) fra 1624 og fram til i dag (Østerberg 1998). Disse kan delvis leses ved siden av hverandre ved at de følger byens arealutvidelser. Et annet eksempel er Madrid som grovt sett består av 3 sentrumsbydeler bygget henholdsvis på 1700-, 1800- og 1900-tallet. Romas historie vil i langt større grad måtte leses horisontalt med flere kulturlag plassert på hverandre. I enkelte områder av Napoli finnes for eksempel tre bebyggelsesnivåer med tilhørende vegstruktur oppå hverandre som alle er i bruk. Tilpasning til en bys historie handler både om byens lesbarhet og om en prioritering av verdier knyttet til historiske strukturer. En by med en enhetlig og tydelig identitet vil ha andre krav til tilpasning enn en by der kontraster og motsetninger bestemmer byens karakter.

Som vernetilnærming kan dette forstås som en holdning overfor kulturarv og historiske spor der disse først og fremst må tydeliggjøres og tolkes gjennom prosjektutvikling og der vernehensynet er ett av flere verdigrunnlag som skal prioriteres. I dagens avtalebaserte byplanlegging virker dette som en forpliktelse og en forutsetning for at ethvert interesseområde eller enhver aktør som ønsker å bli tatt hensyn til samtidig fordrer tilpasningsdyktighet og forhandlingsevne. Verdivurderingen av et kulturminne eller et historisk spor vil i en slik tilnærming være kontekstuell og ikke en absolutt kvalitet knyttet til et objekts arkitektoniske eller kunstneriske kvaliteter. Historien må stadig gjenfortelles og presenteres som en del av dagens bybilde for å legitimere eventuelt vern som en del av utviklingsprosessen. Dette gjenspeiles også i kravet til en eventuell restaurering som dermed handler om å sette et menneskeskapt produkt inn i en ny sammenheng der det er anvendbart og gir mening (Vitale i PBE 2001).

En kontekstuell tilnærming som dette stiller forvaltningsmessige krav til legitimering og tydeliggjøring av mål. Prosjektavhengig verdivurdering vil fra kulturminnefaglig hold være en utfordring både i forhold til det begrepsapparatet kulturminneforvaltningen anvender og i forhold til rollen som både vernemyndighet og strategisk byutviklingsaktør.

2.2 Kritisk rekonstruksjon

Gjenforeningen av Berlin etter murens fall avfødte en søken etter å gjenskape byens urbane tradisjoner som en europeisk storby. Under paradigmet *kritisk rekonstruksjon* ble en utviklingsplan for indre by, *Planwerk Innenstadt*, vedtatt i 1999 som et forsøk på å avklare en

arkitektonisk policy for bevaring av den eksisterende strukturen som et uttrykk for historien gjennom bygninger, rekonstruksjon av byens planløsning, reduksjon av bredden på hovedtransportåre og der det var mulig, gjenskape en urban småskalastruktur (von Lojewski i PBE 2001). Strategien bygger i stor grad på erfaringer gjort under den internasjonale boligutstillingen i Vest-Berlin i 1980-årene. I dette ligger ikke et ønske om å gjenskape sosiale og arkitektoniske tradisjoner, men å rehabilitere en urban ramme for hvordan byen skal utvikles videre.

I det delte Berlin i perioden 1949-89 var bykjernen åsted for en ambisiøs konkurranse mellom to systemer som begge ville formidle sine arkitektoniske prosjekter og urbane design. Denne konkurransen utløste en stor eksperimentvilje og har medført at Berlin i dag framstår som en lærebok i moderne arkitekturhistorie. Byggeaktiviteten i Berlin etter murens fall har på samme måte skapt en tumleplass for flere av samtidens profilerte arkitekter og tilført læreboken flere sider.

I *Planwerk Innenstadt* kan tre angrepsmåter til bevaring og byutvikling vurderes:

- Rehabilitering og kritisk rekonstruksjon
- Byfornyelse
- Gjenskapingsområder

Disse tre angrepsmåtene er ikke klart atskilte, men antyder en gradering av forholdet mellom å bevare det eksisterende og å bygge nytt.

Angrepsmåten *rehabilitering og kritisk rekonstruksjon* blir brukt som et hovedprinsipp der den historiske gate- og kvartalsstrukturen opprettholdes. Grunnrissene innenfor kvartalene opprettholdes der dette er mulig. Den barokke kvartalsstrukturen i Dorotheen- og Friedrichstadt samt byromsstrukturer bestemt av bla Pariser-platz, Lepzigerplatz, Mehringplatz, Spittelmarkt og Gendarmenmarkt er eksempler på områder der mest mulig av den eksisterende strukturen ønskes bevart.

Byfornyelse omfatter renovering og oppgradering av bygninger samt sosial og teknisk infrastruktur. Fokusområder for byfornyelse er både kvartalsbebyggelse fra perioden 1871-1914, boliggårder fra 1920- og 1930-tallet og nyere bebyggelse fra etter 1960. Fornyelsen subsidieres tungt fra det offentlige, men er i stor grad avhengig av at private gårdeiere foretar investeringer og er pådrivere for gjennomføringen. Graden av bevaring vil dermed variere og baseres på hva gårdeier ser som gjennomførbart innenfor de tilskuddene som ytes fra det offentlige. I perioden 1990-98 er byfornyelse igangsatt innenfor 30 byfornyelsesområder med til sammen 110 000 leiligheter (i 2001) og 150 000 eiere/beboere. Antallet boliger med fornyelsesbehov i Berlin tilsvarer imidlertid ikke etterspørsel og boligbehov, og ventelig vil enkelte områder dermed måtte prioriteres bort og forventes forlatt og revet. Uten boligbehov vil dermed ikke vernespørsmålet bli vurdert for enkelte slike områder.

Gjenskapingsområder definerer områder der det tilsynelatende ikke finnes historiske spor og som dermed ønskes utviklet på nytt innenfor ideen om hva en europeisk by er. Potsdamer Platz, Alexanderplatz og deler av Spree Insel oppfattes å tilhøre denne kategorien.

Et hovedpunkt i Berlins kritiske rekonstruksjon er knyttet til ideen om at byens urbane ramme må gjenskapes. I gjenskapingsmålet ligger innbygget en idé om at noe som har vært der tidligere kan finnes tilbake til. Et slik syn vil være uforenlig med modernismens oppfatning om at utviklingen er lineær og at samtiden skapes kontinuerlig. I valget av hva som skal gjenskapes oppstår også dilemmaet knyttet til hvilken tidsepoke eller hvilken urban ramme som oppfattes å være den som har fungert. Når Berlin etter fjerning av muren framstår som en usammenhengende by er det både på grunn av at store arealer frigjøres og at to ulike byplaner for Vest- og Øst-Berlin skal møtes. Like mye som å finne ut hvilken plan som er den ”beste”, er utfordringen knyttet til hvordan disse to møtes og hvilken historie Berlin ønsker å fortelle. Bevaringsideologien knyttes dermed både til hvilken historie som blir valgt og hvilken visjon som ønskes for byens utvikling. Smalere gater og gjenskapning av småskalastruktur indikerer at kommunismens paradegater og festplasser ikke er ønskelig i bybildet. Hovedtanken i Planwerk Innenstadt beskrives som å reparere ødeleggelser forårsaket av krigen, etterkrigstidens byutvikling og Berlinmuren. Tilsynelatende ønskes hovedsakelig etterkrigstidens byutvikling i Øst-Berlin reparert. Likevel angår etterkrigstidens byutvikling hele byen, slik som utvikling av bilbyen, en postmoderne fragmentering og en suburbanisering som har skapt uklare grenser mellom by og omland.

En debatt omkring den østtyske regjeringsbygningen Palast der Republik, ferdigstilt i 1976, har pågått siden Tysklands sammenslåing. Debatten har delvis blitt prinsipiell når det gjelder bygningsbevaring og prioritering av tidsepoker. Bygningen ble tømt rett før sammenslåingen for å fjerne asbest, og den ble lenge stående tom og forfalle. Bygningen ligger på tomten etter Berlin Stadtschloss på Spree-Insel, som var prøyssernes hovedsete. Flere mulige alternativer for utviklingen av området har vært vurdert, fra å rekonstruere det kongelige palasset til å ruste opp Palast der Republik. I mellomtiden er bygningen tatt i bruk som utstillingslokale og konsertscene med mer, men endelig vedtak om riving ble fattet i 2003 og gjennomført i 2006. Hvorvidt Stadtschloss vil bli rekonstruert er et spørsmål om finansiering. Om det er brukspotensialet eller prioritering av hvilken historie Berlin skal vise som ble det mest utslagsgivende for disse valgene er uvisst.

Som ideologi kan Berlins kritiske rekonstruksjon framstå mer som et ønske om å skape historie, og å selektivt bevare de fysiske strukturene som underbygger denne historien, enn å formidle og ivareta ”hele” byens historie der DDR-tiden, krigshistorien og delingen av byen er en vesentlig del av helheten. Dette kan oppfattes noe uærlig i forhold til historiefortelling og en underkjennelse av krav til historisk kildeverdi, representativitet og autentisitet overfor Berlin som en historisk helhet. Ubrukte fysiske strukturer som gradvis forfaller og den reelle muligheten for bevaring krever imidlertid en kontinuerlig søken etter investeringer og

virksomhet som delvis handler om å gjøre Berlin attraktivt og delvis hvordan du kan selge Berlin på nytt. Med en såpass fragmentert og spredt bystruktur både fysisk og historisk vil det ventelig være tydeligere her enn i mange andre byer at enkelte historiske spor må tape dersom byen skal framstå med en helhetlig byplan.

2.3 SAVE-systemet

SAVE-systemet (*Survey of Architectural Values in the Environment*) ble utviklet av det danske Miljøministeriet i 1989–91 for å skaffe et landsdekkende overblikk over bevaringsverdier i den allmenne bygningskulturen. Systemet ble utviklet både med tanke på kartlegging av bygningsmasse og å fastlegge organisatorisk og politisk oppbygging av lokal planlegging, statlige tilskuddsordninger og lovverk. Gjennom bruk av lokalt sammensatte registreringsgrupper med beboere, fagfolk og en kommunal representant var hensikten å etablere en samarbeidsform som forente brukerperspektiv, forvaltning og fag på et tidlig stadium, og dermed raskt kunne komme fram til et anvendelig verktøy for verdivurdering. Verdivurderingen ble gjort både med hensyn på bygningenes individuelle kvalitet og som byarkitektonisk delement, uten at disse ble veid mot hverandre. Kartleggingen og registreringsgruppens vurdering og anbefaling for det videre bevaringsarbeidet ble publisert som kommuneatlas eller bydelsatlas. Fram til 2006 er 74 kommuner kartlagt og ytterligere sju har igangsatt arbeidet med det som etter hvert er omdøpt til kulturarvsatlas. I de nyere atlasene er det en sterkere fokus også på kulturmiljø i tillegg til bygninger og bystruktur.

I 2005 ble det i regi av Kulturarvstyrelsen gjennomført en undersøkelse i ti kommuner og seks amt om deres erfaringer med kulturarvsatlasene og de tidligere kommuneatlasene (Nielsen 2005). Kommunene uttrykker generelt stor tilfredshet med atlasene og at de er viktige redskaper i forbindelse med fysisk planlegging og bevaringsarbeid. Ajourføringen framheves som en utfordring i det videre arbeidet. Atlasene har foreløpig ikke avfødt juridisk bindende planer lokalt eller på kommuneplannivå, men dette er visstnok underveis. Etter ny kommunalreform vil fra 2007 planleggingsarbeidet samles hos kommunene og det innføres som krav til kommuneplanen at den skal inneholde retningslinjer for sikring av kulturhistoriske bevaringsverdier.

Forhåpningene til atlaset fra kommunenes side var i stor grad å få et konkret verktøy til bruk i planleggingen (www.kuas.dk). I og med at atlasene først og fremst er beskrivende, og foreløpig ikke har blitt fulgt opp med formelle planer, leses ingen tydelig ideologi for forholdet mellom byutvikling og bevaring ut av denne måten å arbeide på. Kartleggingen og vurderingen er nyttig kulturminnefaglig bakgrunnskunnskap, men utgjør ingen strategisk tilnærming og bidrar i liten grad til å avveie kulturminneverdiene opp mot andre hensyn. Forvaltningen vil dermed i stor grad fortsatt etterspørre verktøy som forenkler denne avveiningen. Dette gjenspeiles også i undersøkelsen der det både fra kommunenes og amtens side uttrykkes behov for retningslinjer og rammebestemmelser for behandling av flere type saker som berører kulturminneverdier. Som grunnlag for at kulturarven skal få en vesentlig

rolle i en slik avveining vil imidlertid denne typen dokumentasjon som atlasene bidrar med være verdifull.

Kulturminneplakater som er utarbeidet i flere norske byer fungerer som en lignende type dokumentasjon. Disse gir hovedsakelig oversikt over kulturminneverdier som er etablerte ut fra kulturminnefaglige kriterier, i motsetning til det danske systemet som har vektlagt medvirkningsaspektet og fanget opp den lokale brukerverdien i sin registrering. Kulturminneverdier har i tillegg blitt inkludert i stadig sterkere grad som verdi i miljørettet planarbeid i regi av Miljøverndepartementet (se kapittel 4).

2.4 Fremtid med fortid

Målet for utvikling av indre Oslo er i *Kommunedelplan for byutvikling og bevaring* knyttet til byens urbanitet og karakter og ønsket om at Oslos særpreg som en sammensatt by med stor tidsdybde skal kunne kobles til en dynamisk byutvikling (PBE 2005: 4). Planen ble lagt ut til høring i juni 2006, men ligger fortsatt til behandling etter høringsrunden som utløste både mediedebatt og faglige diskusjoner som ikke er omforent.

Som grunnlag for videre utvikling av Oslo-historien er det i planarbeidet identifisert utviklingspotensial på bakgrunn av tilflytting og endret næringsprofil, samt kartlagt og analysert kulturhistoriske verdier. Dette utgjør til sammen grunnlaget for planens strategi for utvikling, bevaring og byform (PBE 2005: 6-7). Planens formål som overordnet strategi begrunner en vektlegging av enkelte gate- og byromsstrukturer framfor enkeltbyggenes arkitektoniske stilarter og idealer. Oslo er overordnet beskrevet å ha karakter av en teppeby som følger landskapet. De kulturhistoriske verdiene knyttet til ulike utviklingsfaser i Oslos historie utgjør i stor grad utbredelsen av det som defineres som indre by og dermed utgjør planområdet. Det å utnytte potensialet i indre by er en vesentlig del av Oslos byutvikling, men i og med at dette også utgjør kjerneområdet for de kulturhistoriske verdiene er det i en vurdering av indre by også viktig å vurdere utviklingspotensialet i ytre by. Kommunedelplanen for indre by bærer til en viss grad preg av at det er innenfor dette planområdet utviklingspotensialet skal tas ut. Innenfor kommuneplanens rammer (Oslo kommune 2004) handler Oslos potensial for fortetting og vekst om både indre og ytre by. Noe av utfordringen som knyttes til å forene utvikling og bevaring framstår som noe uløst i planen for indre by og kunne vært løst ved å i større grad belyse hvilke deler av Oslos byutvikling som ikke nødvendigvis er sentrumsutvikling. Planen belyser uansett svært mange av de utfordringene som oppstår i møtet mellom bevaring og byutvikling – selv om det kan stilles spørsmål ved hvilken grad den vil være et nyttig planredskap for å ivareta ”begge” interessene.

Strategien for bevaring i indre Oslo tar sikte på et overordnet områdevern basert på overordnede og områdebaserte egenskaper for utpeking av verneområder. Dette bygger på forutsetningene om at de bevaringsverdige områdene integreres i en levende bykultur, forteller en historie som er troverdig, er viktig og representativ for byens utvikling,

pedagogisk lesbar og har en ekthet som originalt historisk kildemateriale (PBE 2005: 8). Kriteriene for utpeking av verneområder som skal kunne fortelle disse historiene om byen er:

- Samfunns-/næringshistorie
- Identitets- og symbolverdi
- Byplan-/byformverdi
- Orienterings- og landemerker

I tillegg vektlegges de mer tradisjonelle vernekriteriene som verdier knyttet til alders- og bygningshistorie, samt arkitektonisk-/estetisk verdi for enkeltbygninger og bygningsmiljøer.

Innenfor planområdet er det lagt til rette for fortetting langs såkalte utviklings-/transformasjonskorridorer, ytterligere fortetting langs strøgsgater, ekspansjon av sentrumskjernen og en spredt punktvis transformasjon av utrangerte næringsarealer (PBE 2005: 42-51). Enkelte av de utpekte fortettingsområdene som ønskes gitt et større utviklingsrom kan oppfattes som sammenfallende med noe av det som er framhevet som viktige kulturhistoriske verdier. Dette gjelder blant annet sentrale strøgsgater som delvis sammenfaller med historiske trafikkåre, og 1800-tallsbyen som fremstår som et samlet kulturminne, men samtidig gis et utviklingspotensial i de mest sentrale strøkene.

Planen legger til grunn en funksjonsbevaring i utvalgte strøk, men dette vil sannsynligvis kunne komme i konflikt med en bygningsmessig bevaring. Eksempelvis kan nevnes strøgsgater som Bogstadveien og Thorvald Meyers gate som har kommersielle verdier og ventelig et utviklingspotensial knyttet til fortetting. Økt utnyttelse skal kunne styrke det kommersielle grunnlaget og dermed bidra til å styrke og bevare deres funksjon som strøgsgater, men vil kunne komme i konflikt med verneverdier knyttet til eksisterende bygningsmasse.

Økt utnyttelsesgrad, som innebærer innføring av nye byggevolumer i sentrale sentrumsområder, legitimeres i planen ut fra at transformasjon av sentrum er en del av byens dynamikk. I forhold til bevaring av 1800-tallsbyens karakter som lav teppeby vil en slik utnyttelse derimot være et brudd med denne karakteren. Strategiene for byutvikling og vern er hver for seg legitime som vurdering av hvilket potensial disse områdene har, men kommunedelplanen kan likevel oppfattes som at den er motstridende i valget av en samlet strategi som tilsikter å forene bevaring og byutvikling.

2.5 Sammenfatning

Eksemplene som er diskutert over viser et utvalg av noen prinsipielle tilnærminger til hvordan kulturminneverdier oppfattes i byutviklingssammenheng. En prosjektbasert vurdering av kulturverdiene som kan leses ut av Rossi skiller seg fra hvordan Berlin, Oslo og den danske tilnærmingen redegjør for kulturminneverdiene som en mer statisk og absolutt ressurs delvis atskilt fra hva som er byenes utviklingspotensial. I forsøket på å forene byutvikling og bevaring ender for mange planer i et forsøk på å skille mellom hvilke områder som skal

bevares og hvilke områder som kan utvikles. For byen vurdert som helhet er dette en måte å gi verneinteressene en plass i bybildet på, men også en måte å frigjøre andre områder på for de føringene verneinteresser kan gi. Dette belyser noen prinsipielle verdivalg i forhold til en ønsket byutvikling og til mulighetene for at kulturarven oppfattes som en utviklingsressurs.

Ved å se på byen som ett helhetlig kulturminne vil ethvert byutviklingsprosjekt inkludere et forhold til den kulturhistoriske konteksten det settes inn i. En slik tilnærming etterspør ikke *om* det finnes kulturminneverdier som tas hensyn til, men på hvilken måte kulturhistorien gis en rolle i byutviklingen. Berlins kritiske rekonstruksjon er en måte å se byen som én helhet på der det søkes én felles identitet som skal fortelle historien om Berlin. Som historisk føring har Berlin valgt en epoke i byens utvikling som formmessig og byplanmessig grunnlag for videre utvikling og gjennom dette legitimert at andre historiske strukturer fjernes. En tilnærming på Rossis prinsipper aktiverer i større grad hele byen og sidestiller alle utviklingstrinn som grunnlag for hva som er en mulig utvikling.

Ved å se på ulike byområder som atskilte enheter som til sammen utgjør byen kan kulturminneverdiens rolle graderes for de ulike områdene slik at områdene kan prioriteres ulikt i forhold til hvor førende kulturhistorien skal være for utvikling av området. En slik inndeling åpner for muligheten til å se på byen som sammensatt av flere identiteter og at ingen overordnet eller felles identitet søkes som grep for videre utvikling. Dette er i stor grad strategien som er valgt i Oslo gjennom å angi områder med ulike handlingsrom for utvikling og for grad av endring. Dette gir utslag som at 1800-tallsbyen i større grad vurderes som førende i enkelte utvalgte områder enn som et helhetlig miljø som gir føringer for hele indre by. Samlet strategi for byutvikling og bevaring kan i dette tilfellet oppfattes som at byutvikling foregår i de områdene bevaring ikke er et element og at begge interessene ivaretas gjennom å få tildelt ulike deler av byen.

Kartlegging av kulturminneverdier er i større grad en redegjørelse for et verdigrunnlag og et ståsted enn en strategisk og ideologisk tilnærming til hvordan disse verdiene forvaltes og veies opp mot andre byutviklingsinteresser. En slik tilnærming som innspill til å utrede forholdet mellom byutvikling og bevaring overlater til andre å gjøre avveiningene av hvilken rolle de kartlagte og vurderte kulturminnene skal ha i forhold til andre hensyn.

3 Internasjonale policyer vedrørende bevaring og utvikling i by

Et utvalg internasjonale og nasjonale policydokumenter som omhandler bevaring av kulturminner i by diskuteres i dette kapitlet. I gjennomgangen fremheves spesielt spenningsfeltet i policyene mellom bevaring og utvikling og hvilke kulturminneverdier i byer som identifiseres som viktige.

Utvalget av dokumentene kjennetegnes ved at de omhandler byområder som en helhet og ikke bevaring av kulturminner generelt (slik som Venezia-charteret av 1964 eller Nara-dokumentet om autentisitet av 1994). Dokumentene er utarbeidet av internasjonale organisasjoner som Europarådet, ICOMOS og UNESCO. I tillegg har ulike nasjonalkomiteer for ICOMOS utarbeidet egne retningslinjer for bevaring av byer. Dokumentene er i stor grad identifisert gjennom ICOMOS sin oversikt på Internet over internasjonale instrumenter vedrørende bevaring av kulturminner.¹ Organisasjonene bidrar gjennom disse dokumentene til å sette standarder for bevaringsinteresser i forbindelse med byutvikling og rehabilitering av historiske bymiljøer. Andre sammenslutninger som har utarbeidet chartre vedrørende planlegging i by er *The European Council of Town Planners* (ECTP) gjennom sitt *Athen charter* (1998, revidert i 2003). Her fremstilles visjonen om at europeiske byer i det 21. århundre skal være "connected cities", hvor også forbindelse til kulturarv fremheves som sentralt i byenes utvikling.²

Dokumentene har ulik juridisk status, men bidrar til å sette standarder for hva som kan regnes som internasjonale bevaringsideologier vedrørende by. Konvensjoner er internasjonal lov som er bindende for land som ratifiserer disse. Chartre, resolusjoner og anbefalinger er viktige styringsverktøy for organisasjonene som utarbeider dem, men fungerer også som normgivende dokumenter for andre parter. Spesielt har chartrene til ICOMOS en sterk normgivende rolle og nedfeller internasjonalt de viktigste retningslinjer for bevaring, men de vil fortsatt være gjenstand for diskusjon.

Policyene i dokumentene er gjerne vidt formulert for å kunne gjelde flere land og ulike situasjoner. De vil derfor synes å være for vage til å kunne anvendes direkte som styringsdokumenter i konkrete saker, slik som hvordan nye byutviklingsprosjekter bør forholde seg til kulturminneverdier i omgivelsene. Likevel har dokumentene betydning for utviklingen av nasjonale lover, policyer og praksis til kulturminneforvaltningen.

3.1 Europarådet: *integrated conservation i byplanlegging*

Europarådet er en viktig aktør for å utarbeide policyer vedrørende å ivareta kulturminneverdier i byer. Europarådet ble stiftet i 1949 og har i dag 46 medlemsland. Betydningen av å ta vare på historiske bymiljøer gjennomsyrrer flere av Europarådets

¹ http://www.international.icomos.org/centre_documentation/chartes_eng.htm

² Tilgjengelig på: <http://www.ceu-ectp.org/e/athens/>

aktiviteter på kulturminnesiden. Rådet begynte allerede i 1963 å formulere anbefalinger vedrørende bevaring av historiske bykjerne i Europa. Dette arbeidet må ses i forhold til det forfall som fant sted i flere byer etter andre verdenskrig.

Europarådet har utgitt en oversikt over sine policyer fra 1960- tallet og frem til i dag for det som omtales som urban *rehabilitering* (Goblet 2004: 19). En skjematisk oversikt viser at fokus har utvidet seg bort fra kulturminnevernernes fokus på arkitektonisk bevaring av historiske bykjerne, til å vektlegge bredere byutviklingshensyn hvor også de sosiale forhold fremstår som viktige:

- 1960-70-tallet: kulturminnevernere definerte hvordan bevaring i by skulle foregå. Bevaringen hadde som formål å sikre bevaring av steder og grupper av bygninger av historisk og kunstnerisk interesse i eldre bykjerne.
- 1980-tallet: bevaring av by fikk en bredere oppslutning i byplanleggingen og ble en viktig del av urbane og lokale utviklingspolicyer.
- 1990-tallet: planleggere og miljøvernere satte fokus på bærekraftig utvikling som del av arealplanlegging i byer.
- 2000: globaliseringen har ført til erkjennelse av kulturell diversitet i byer, i tillegg til at forbedring av folks velvære anses som viktig for en balansert og bærekraftig byutvikling.

Av Europarådets tiltak for å bevare kulturminneverdier i by er spesielt arkitekturvernåret i 1975 betydningsfullt. Dette skulle bevisstgjøre europeere i viktigheten av å bevare den europeiske kulturarven. *European Charter of the Architectural Heritage* ble da vedtatt som det første større dokument som fastslo ti prinsipper vedrørende en policy for bevaring av Europas kulturarv. Charteret ble lansert i Amsterdam i oktober 1975 samtidig som dets prinsipper ble utviklet videre (Council of Europe 1975a). Charteret rettet seg spesielt mot byer og er fortsatt et viktig dokument for bevaring av historiske bykjerne. Introduksjonen av begrepet *integrated conservation* var spesielt banebrytende (Goblet 2004: 22-26).

Charteret fastslår først og fremst betydningen av å bevare grupper av bygninger i historiske byer og landsbyer. Dermed rettet det fokus bort fra å kun vektlegge viktige monumenter til miljøer der de enkelte kulturminnene kan ha mindre verdi (Council of Europe 1975b: principle 1). Dernest introduserer charteret begrepet *integrated conservation* hvis formål var å motvirke truslene mot byens kulturminneverdier gjennom å forfekte bevaring som ett av de første forhold som skal legges til grunn i byplanleggingen. Dette innebærer at tilgjengelige juridiske virkemidler skal tas i bruk for å ta hensyn til kulturminneverdier i byplanleggingen og nye vedtas om de eksisterende ikke er dekkende. Dessuten skal administrativt og teknisk personell spesialiseres mot bevaring av by og økonomiske støtteordninger utarbeides. Samtidig påpeker charteret betydningen av at offentligheten informeres om alle forhold som påvirker dens miljø (Council of Europe 1975b: principles 7-9).

Begrepet *integrated conservation* fordret i 1975 en ny måte å tilnærme seg byplanlegging, og Europarådet ga derfor råd hvordan de ulike land kunne tilpasse sine lover og forskrifter. I den forbindelse ble en definisjon gitt på hva som menes med rehabilitering, spesielt av boliger, som et virkemiddel for å integrere kulturarven i dagens fysiske miljø: ”by renovating their internal structure and adapting it to the needs of modern life, while carefully preserving features of cultural interest” (referert etter Goblet 2004: 27). Begrepet *integrated conservation* er også grunnleggende i Europarådets senere to konvensjoner ofte omtalt som Granada- (1985) og Malta- konvensjonene (1992) (Council of Europe 1985, 1992a), og i resolusjoner vedrørende bevaring av historiske byer (Council of Europe 2000).

Europarådet fremholder også fra 1990-tallet de sosiale forhold med hensyn til byutvikling. Sentralt står *The European Urban Charter* som har en erklæring om beboernes urbane rettigheter (Council of Europe 1992b: 3-4; gjengitt på norsk i Riksantikvaren 2001: 148-149). Europarådet påpeker også at målene for urban rehabilitering har både en romlig og en menneskelig interesse (Goblet 2004: 73-97). Den romlige interessen kan sammenfattes i følgende fire punkter, som også inneholder en spenning mellom bevaring og byutvikling:

- 1) *Integrated conservation*. Dette innebærer to viktige mål: (1) bevaring av kulturminneverdier og (2) integrering av disse i dagens samfunn.
- 2) *Rett til boliger*. Rehabilitering skal styrke menneskelig velvære også for uheldigstilte grupper. Denne sosial rettigheten til gode boliger er nedfelt i Europarådets *European Social Charter*. Samtidig skal ulike sosiale grupper kunne fortsette å bo i et rehabilitert område, hvilket må kunne tolkes som en kritikk av den gentrifisering som ofte skjer i forbindelse med rehabilitering av nedslitte historiske bymiljøer.
- 3) *Romlig utjevning* (spatial cohesion). Utjevning er ny prioritering av Europarådet og EU som omhandler en balansert sosioøkonomisk utvikling i hele Europa. Vedrørende byer representerer dette en bedre utjevning mellom ulike byområder (gamle og nye bydeler, senter og periferi). Dette impliserer at byområdene bør ha varierte funksjoner, hvilket må kunne forstås som en kritikk av sonedelingen forfektet i etterkrigstidens byplanidealer. Samtidig må det søkes en balansegang mellom en streng bevaring av eldre bykjerner og tilpasning til moderne behov for å sikre varierte funksjoner, hvilket igjen er en kime til spenning mellom byutvikling og bevaring.
- 4) *Bærekraftig utvikling*. Urban rehabilitering anføres som bærekraftig ved at det innebærer en gjenbruk av eldre bygninger og materialer.

Urban rehabilitering har i tillegg en menneskelig interesse, slik som lokal utvikling, at alle sosiale grupper i samfunnet skal få likeverdig tilgang til fundamentale sosiale og økonomiske rettigheter, og i tillegg respekt for kulturell diversitet.

Europarådet stiftet også i 1999 organisasjonen *the European Association of Historic Towns and Regions* (EAHTR). Organisasjonens formål er å promotere interessen for historiske byer i Europa gjennom internasjonalt samarbeid mellom organisasjoner og

historiske byer, dele erfaringer om god praksis, promotere vitalitet, levedyktighet og bærekraftig utvikling.³ EATHR har blant annet bidratt til å arrangere åtte symposier om historiske byer. Organisasjonen er også ansvarlig for det EU-finansierte prosjektet INHERIT, som er et samarbeid mellom seks byer, og hvor det studeres god praksis for å regenerere byer fysisk, økonomisk og sosialt gjennom kulturarven.⁴

Europarådets arbeid fra 1990-tallet om kulturminneverdier i by uttrykker det syn at bevaring ikke skal forstås som hinder for byutvikling. Bevaring skal tvert imot bidra til å legge muligheten til rette for god utvikling. Potensielle konflikter mellom byutvikling og bevaring blir med andre ord reversert gjennom slike retorisk grep om kulturminneverdiens rolle. Dette grepet tas også i nasjonale strategier for kulturminnevern i Europa, slik som i Norge gjennom Riksantikvarens verdiskapingsprogram, ved at de forsøker å forene hensyn knyttet både til bevaring og utvikling.

3.2 ICOMOS: bevaring av byers autentisitet og karakter

International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) er internasjonalt den mest betydningsfulle kulturminnefaglige organisasjonen som fremmer bevaring av kulturminner, inklusive historiske bymiljøer. ICOMOS ble stiftet i 1965 som et resultat av Venezia-charteret vedtatt i 1964. Organisasjonen er et internasjonalt forum for spesialister innen kulturminneforvaltningen og -vernet med ca. 7500 medlemmer. ICOMOS arbeider blant annet for implementering av internasjonale konvensjoner vedrørende bevaring. Organisasjonen har spesiell sterk deltakelse i UNESCOs Verdensarvkonvensjon (1972), og den gir råd til UNESCO vedrørende steder som nomineres til verdensarvlisten.

ICOMOS har utformet flere av de viktigste internasjonale policydokumenter om bevaring av kulturminner.⁵ Vedrørende kulturminneverdier i by er spesielt to ICOMOS chartre viktige: Venezia-charteret fra 1964 og Washington-charteret fra 1987 som forfekter bevaring av henholdsvis byers *materielle autentisitet og karakter* (ICOMOS 1964, 1987). I tillegg kan nevnes en resolusjon fra 1975 vedrørende bevaring av små historiske byer (ICOMOS 1975).

Venezia-charteret omhandler kulturminner generelt, noe som inkluderer de enkelte kulturminner i byer. Formålet med charteret er at kulturminnenes *materielle autentisitet* skal bevares (ICOMOS 1964: innledning). Dette materielle synet på autentisitet suppleres av Washington-charteret vedrørende byer som søker å identifisere byers *kvaliteter* som uttrykker deres *karakter* som skal bevares. Byers karakter kjennetegnes ifølge charteret av den historisk-materielle strukturen, men også den historiske funksjonsblandingen, og kjennetegnes som:

³ Se: <http://www.historic-towns.org/>

⁴ Se: <http://www.inheritproject.net/>

⁵ Oversikt på: <http://www.international.icomos.org/charters.htm>

- a) Urban patterns as defined by lots and streets;
 - b) Relationships between buildings and green and open spaces;
 - c) The formal appearance, interior and exterior, of buildings as defined by scale, size, style, construction, materials, colour and decoration;
 - d) The relationship between the town or urban area and its surrounding setting, both natural and man-made; and
 - e) The various functions that the town or urban area has acquired over time.
- Any threat to these qualities would compromise the authenticity of the historic town or urban area. (ICOMOS 1987: Article 2)

I charteret skisseres noen metoder og redskap for bevaring av historiske bymiljøer. Disse inkluderer eksempelvis utarbeiding av bevaringsplaner, generelle råd om at ny bruk og nye bygninger må tilpasses karakteren til det historiske området, betydningen av kontinuerlig vedlikehold og oppgradering av boforholdene. Charteret påpeker mer spesifikt at motorveier ikke bør gå gjennom historiske byområder, men bør legges utenom og slik forbedre tilgangen til dem.

ICOMOS sine chartre, som tilsikter å bevare autentiske historiske bymiljøer, synes unektelig å fremme bevaring fremfor en byutvikling som medfører endringer på bygninger eller bystrukturer. Likevel påpekes det i Washington-charteret at det er viktig å sikre de bevarte områdenes utvikling og harmoniske tilpasning til dagens liv, samtidig som deltagelse og involvering fra beboerne vektlegges. Washington-charteret synes mest relevant i forhold til homogene historiske byområder som ikke skal utsettes for stor utvikling. Charteret leder unektelig også tankene over til et fossilisert historisk bymiljø der beboerne nærmest er til for å gi byen liv – og slik fremstår beboerne nærmest som statister i de historiske omgivelsene.

3.3 UNESCO og verdensarvbyer

ICOMOS sin vektlegging av autenticitet er i stor grad førende for kulturminnearbeidet som drives gjennom UNESCO. UNESCO ble etablert i 1945 med ansvarsområder også for kulturminner.

UNESCO er spesielt involvert i bevaringen av byer gjennom verdensarvkonvensjonen av 1972 og oppføringen av byer på verdensarvlisten. Av annet arbeid kan det nevnes at UNESCO utarbeidet i 1976 konkrete råd for bevaring av historiske områder, som inkluderer byer, og advarte da mot skjemmende inngrep slik som kabler og reklameskilt (UNESCO 1976: artikkel 2-6). Flere aktiviteter har blitt igangsatt som en forlengelse av UNESCOs arbeid. Eksempelvis ble *Organization of World Heritage Cities* (OWHC) stiftet i 1993 for å danne et nettverk av 209 historiske byer på verdensarvlisten. OWHC arrangerer seminarer og symposier som omhandler utfordringer knyttet til forvaltning og strategier vedrørende utvikling og bevaring av historiske byer. Organisasjonen arbeider også for å øke bevisstheten i internasjonale organisasjoner, slik som FN, UNESCO, Verdensbanken og Europarådet, for å

bevare historiske byer i tilfelle væpnede konflikter.⁶ OWHC har en egen internettside for utveksling av erfaringer vedrørende forvaltning av byer på verdensarvlisten.⁷

Verdensarvbyer er hovedsakelig godt bevarte historiske byer med varierende grad av utviklingspress. Status som verdensarv skal i teorien gi et sterkere vern av disse byene. De skal ha et adekvat nasjonalt juridisk vern og forvaltningssystem med avlevering av jevnlig tilstandsrapporter til UNESCO (UNESCO 2005: §§96-119). I så måte vil verdensarvbyene kunne, dog ikke alltid i praksis, fungere som internasjonale idealer og eksempler der verneinteresser skal vinne forrang fremfor en byutvikling som innebærer større endringer av byens materialitet, strukturer eller funksjon. Et slikt sterkt vern er i mindre grad overførbart til majoriteten av byer og byområder med lavere verneverdier og hvor byutvikling og transformasjon må kunne aksepteres som sentrale og viktige drivkrefter. Et blikk på verneideologien knyttet til verdensarvbyer er likevel nyttig for å få kunnskap om internasjonale strømningene som ligger til grunn for en bevaring av historiske byer.

Retningslinjer for inkludering av byer på verdensarvlisten ble utarbeidet i 1984. Denne definerer hovedsakelig tre typer historiske byer:

1. byer som ikke lenger er bebodd
2. historiske byer som er bebodd
3. byer fra det 20. århundre

Problematikken mellom vern og utvikling gjelder spesielt de bebodde historiske byene:

(...) **historic towns which are still inhabited** and which, by their very nature, have developed and will continue to develop under the influence of socio-economic and cultural change, a situation that renders the assessment of their authenticity more difficult and any conservation policy more problematical (...). (UNESCO 2005: 85)

UNESCO anvender autentisitetetsbegrepet i forhold til verdensarvsteder til dels pragmatisk ved at Nara-dokumentet om autentisitet (1994) legges til grunn (UNESCO 2005: §§79-86 og vedlegg 4). I Nara-dokumentet poengteres det at autentisitet er nært forbundet med de verdier som gis et kulturminne, og autentisitet vil variere i de ulike kulturelle sammenhenger. Dermed kan det også være nærliggende å stille spørsmålet om endringsprosesser skal kunne sees på som del av byers autentisitet som består ikke kun av materiell autentisitet (Venezia-charteret), eller av byenes strukturer som utgjør deres kvaliteter (Washington-charteret).

Selv om UNESCO fremholder byers utvikling som viktig (jfr. sitatet over), forsøker verdensarvarbeidet i stor grad å sikre verneinteressene, men kombinert med at levende byer opprettholdes. Dette kommer til uttrykk i en veileder om forvaltning av verdensarvsteder, hvor ett kapittel omhandler byplanlegging og verdensarvbyer (Feilden og Jokilehto 1998: 77-95). Her gis flere råd for hvordan historiske byers kvaliteter og autentisitet kan ivaretas, men formålet er at byenes strukturer skal bevares gjennom gagnlig bruk. I veilederen påpekes det

⁶ Etter <http://www.ovpm.org/>

⁷ <http://urbo.ovpm.org/>

at byens historiske senter skal ses på som del av et større hele og fremstå som del av dagens dynamiske realitet og ikke som et statisk objekt for betraktning eller som turistattraksjon (Feilden og Jokilehto 1998: 80). Integrert konservering (jfr. Europarådet) og kontroll av endringer er derfor de viktige elementer i byplanleggingen, samt utforming av bevaringsrapporter og bevaringsplaner som impliserer at byens historiske anlegg identifiseres. Kontinuerlig vedlikehold fremholdes som den viktigste form for bevaringsintervensjon, samtidig som større inngrep i form av rehabilitering kan være nødvendig.

Veilederen gir konkrete råd vedrørende *infill* arkitektur, det vil si nye bygninger som legges i et historisk bygningsmiljø. Disse rådene skiller seg i stor grad fra den tilnærmingen som diskuteres i denne rapportens kapittel 5. Selv om byene oppfattes som resultat av dynamiske prosesser, tilkjenner disse rådene lav toleranse for byutvikling i verdensarvbyer som medfører store endringer enn si transformasjon. Nye bygninger skal kun anlegges for å reetablere en funksjonell og arkitektonisk kontinuitet, eller på ubebygde tomter, og de skal tilpasses omgivelsene. Eksempelvis skal deres rytme harmonisere med omgivelsene, volumet være balansert i forhold til konteksten, de skal følge eksisterende gateløp, silhuetten respektere den eksisterende, tradisjonelle eller kompatible materialer anvendes, vindusutforming skal være av liknende karakter som i omgivelsene. I tillegg frarådes fasadisme, det vil si bevaring av fasaden og med riving av alt bak, siden dette underminerer prinsippene for bybevaring ved at eksisterende strukturer fjernes og større moderne bygninger reises på grunnen (Feilden og Jokilehto 1998: 92).

3.4 Sammenfatning

Gjennomgangens av sentrale internasjonale bevaringspolicyene for by viser at disse i størst grad skal fremme bevaringsinteressene, men at levende byer like fullt skal sikres. Europarådet er den organisasjonen som i størst grad forsøker å koble bevaring og byutvikling. ICOMOS fokuserer i større grad på bevaring av byers autentisitet, som omfatter både det materielle (Venezia-charteret) og byens kvaliteter som historiske strukturer og funksjoner (Washington-charteret). Arbeidet med UNESCOs verdensarvbyer bygger i stor grad på ICOMOS sine retningslinjer hvor det vektlegges kontrollert planlegging og bevaring. Selv om byers dynamikk nevnes som et kjennetegn for byer, tyder rådene som UNESCOs veileder gir om *infill* arkitektur at større endringer av byen er i mindre grad ønskelig og nybygg skal tilpasses omgivelsene.

4 Policyer i Norge

I følgende kapittel skisseres bevaringsideologier vedrørende by i Norge slik disse kommer til uttrykk fra slutten av 1800-tallet og frem til i dag. Dagens policyer presenteres gjennom fire stortingsmeldinger som fremholder kulturminneverdier som sentrale for dagens byutvikling, samtidig som dette står i et spenningsfelt i forhold til byutvikling.

4.1 Historisk riss av bevaringstanken vedrørende byer

Bymiljøer har i norsk kulturminneforvaltning fått et mindre fokus enn bevaring av kulturminner knyttet til jordbruksamfunnet. Betydningen av å bevare større bymiljøer fikk først fokus i etterkrigstiden. Dette kom som en reaksjon på en byplanlegging som i stor grad tilsiktet utradering av eksisterende bygninger og strukturer. Større bymiljøer, hovedsakelig av tre, ble nå sett på som viktige å ta vare på. Først på 1990-tallet ble det en sterkere kobling mellom utvikling og bevaring.

Så sent som i 1997 var over 50% av fredete bygg i Oslo opprinnelig knyttet til jordbruk, mens kun 14% av de samlede fredninger i fire fylker var bybebyggelse (Mydland og Swensen 2005: 95-96). Flere moment kan bidra til å forstå hvorfor kulturminneverdier i by i mindre grad, og ikke minst sent, fikk prioritet i norsk kulturminneforvaltning. Et sentralt moment er at kulturminnene knyttet til jordbrukskulturen har vært spesielt viktige å ta vare på som ledd i konstruksjonen og vedlikeholdet av en nasjonal identitet. Kulturhistoriker Nina Witoszek sine betraktninger omkring forholdet i Norge på 1800-tallet mellom by og natur er i så måte interessante. Ifølge Witoszek satte den nasjonale strømmingen i Norge på 1800-tallet likhetsegn mellom natur og det nasjonale. Naturen sto for dem i kontrast til det ubane som for patriotene ble sett på som unorsk, borgerlig og derfor fremsto som ”en utvekst på nasjonens sjel” (Witoszek 1998: 44). Spesielt ble det i siste halvdel av 1800-tallet uttrykt motstand mot Kristiania, som ble sett på som en ”gjøkunge” i nasjonen av den ”folkelige motkultur” som var del av den nasjonale bevegelsen som også sto for lavkirkelighet, avholdsbevegelse og målsak (Witoszek 1998: 44-47). I tillegg kan det påpekes at byene i Norge faktisk har vært beskjedne i europeisk forstand, med færre praktbygg og mindre prangende bymiljøer. Bevisstheten om bevaring av større bymiljøer, hvor det enkelte kulturminne ikke i seg selv har stor verdi, har derfor gradvis vokst frem sammen med ideen om å bevare større kulturmiljøer.

Intensjoner i Norge om å bevare kulturminner i by går likevel tilbake til 1800-tallet. Kunsthistoriker Oddbjørn Sørmoen framholder at ønsker om bybevaring er eldre enn bygningsfredningsloven av 1920. Sørmoen nevner stiftelsen i 1897 av ”Foreningen til Fæstningsvoldenes forskjønnelse” i Fredrikstad, diskusjonen i 1902 omkring et bymuseum på Røros og ideen i 1908 om et Gamle Bergen. Sørmoen påpeker også at selv om kun enkeltobjekter ble fredet gjennom bygningsfredningsloven av 1920, kunne disse samlet utgjøre et miljø. Eksempler er fredningen av bygninger på Røros i 1923, fredningen av

Brannvakten og Basarhallene rundt Oslo Domkirke i 1927 (Sørmoen 1993: 38). Bygningsloven av 1924 kunne i tillegg gi en viss bevaring av bymiljøer gjennom bruk av reguleringsplaner, selv om dette var sjelden og fungerte mer som en bieffekt av loven. Ett eksempel er reguleringsplanen for Telthusbakken i Oslo fra 1937 hvor områdets karakter ble ønsket bevart gjennom en bestemmelse om at bebyggelsen kun fikk ha en etasje med tillegg av innredet loft (Sørmoen 1993: 39-40).

Riksantikvar Harry Fett (1875-1962) var også en forkjemper for bevaring av bymiljøer, blant annet gjennom artikler og bøker på 1930-tallet om Fredrikstad gamleby og festning (1934), Tyskebryggen i Bergen (1936), Karl Johan som bykunst (1937) og hans berømte Bergstadpreken om Røros (1939) (Sørmoen 1993: 39; se også Andersen og Brønne 2006). Fett diskuterer også bevaring av historiske byområder i sine erindringer (Fett 1944: 128-136). Dette var hovedsakelig trebebyggelse og bevarte bygninger til det gamle Christiania. Store deler av murbyen fra siste halvdel av 1800-tallet, med unntak av Karl Johan, berøres ikke, og denne hadde på 1940-tallet ikke fått en særskilt bevaringsverdi.

Først etter andre verdenskrig ble fokus i Norge, og ellers i Europa, rettet mot bevaring av større bymiljøer. Dette kan delvis forklares ved at flere byområder ble ødelagt under krigen, men i større grad fordi oppbyggingen og de samfunnsmessige endringene nå satte byene under et sterkt utviklingspress (Sørmoen 1993: 43). Dette presset førte til at større fokus ble satt på betydningen av å verne kulturverdier som sto i fare for å bli ødelagt. Etterkrigstidens arbeid for å bevare bymiljøer karakteriseres ved at enkeltpersoner var pådrivere, og selv om lovverket var svakt, ble det utnyttet maksimalt. Det viktige juridiske virkemiddelet kom ved bygningsloven av 1965, hvor det ble mulig å regulere til spesialområde. Av sentrale byområder i Norge som fikk ulike former for vern på 1950- og -60-tallet diskuterer Sørmoen spesielt Røros, Rosesmuggrenden i Bergen, Gamle Fredrikstad, Gamle Stavanger, Skudeneshavn og Øvrebyen i Kongsvinger (Sørmoen 1993: 44-55). I tillegg kan Tyskebryggen i Bergen nevnes.

Bygningsmiljøet som en helhet ble sett på som viktige i etterkrigstiden og hovedsakelig var det 1800-tallets trebebyggelse som ble søkt bevart (Sørmoen 1993: 56-57). Bevaring av bymiljøer i tre fikk et sterkere fokus gjennom det nordiske ICOMOS prosjektet på tidlig 1970-tallet benevnt "Trebyer i Norden" (eks. Fortidsminneforeningen 1974). Murgårder fra siste halvdel av 1800- og tidlig 1900-tallet fikk mindre betydning. Eksempelvis påpekte Riksantikvaren på slutten av 1960-tallet at 1800-tallets murgårder i Øvrebyen i Kongsvinger ikke passet inn sammen med det trebymiljøet som skulle bevares (Sørmoen 1993: 149-150). Bevaringsverdien til murgårdene fikk økt oppmerksomhet fra 1980-tallet. Noen viktige milepæler er kongelig resolusjon av 1992 og 2001 om bevaring av Oslos murgårder, samt fredningen i 2006 av Birkelunden med omkringliggende kvartaler på Grünerløkka i Oslo.

På 1990-tallet ble bevaring av kulturminneverdier i by knyttet til by- og stedsutvikling. Eksempelvis ga Miljøverndepartementet Riksantikvaren i 1998 oppdrag om å utvikle

prinsipper for bruk, utvikling og nybygg i historiske by- og tettstedsområder. I 1999 ble det opprettet en egen by- og tettstedsseksjon med hovedansvar for å drive, koordinere og utgi publikasjoner innen feltet (eks. Riksantikvaren 2001). Spesielt sentralt står Miljøverndepartementets Miljøbyprogram (1993-2000) hvor de fem byene Fredrikstad, Kristiansand, Bergen, Tromsø og bydel Gamle Oslo deltok i et samarbeid for å utvikle dem i en mer miljøvennlig retning til miljøbyer. De fem byene utarbeidet blant annet kulturminneplakater som grunnlag for planarbeid og byggesaksbehandling. Kristiansand utarbeidet publikasjoner om bevaring av Murbyen og Posebyen, Bergen en metode for bedre å integrere kulturminner tidlig i planprosessen, og i Tromsø ble det opprettet en byantikvarstilling (Miljøverndepartementet 2000b: 34-35). Riksantikvarens fagrappport om Miljøbyprogrammet presenterer også flere eksempler på nybygg i norske byer som interessante formeksempler eksteriørmessig som i ulik grad er oppsluttende og kontrasterende i forhold til omgivelsene (Riksantikvaren 2000: 63-101).

Det generelt økte fokus fra slutten 1990-tallet på kulturminneverdier i by kan forstås som en ny reaksjon på de endringer som foregår i dagens byer ved at de har fått en økt attraktivitet og at flere mennesker søker seg mot dem. Dette medfører et nytt press som kan utgjøre trusler for kulturminneverdier i byene, selv om eldre bygningsmiljøer også kan brukes som salgsargumenter i boligannonser og nye boligprosjekter i byer. Samtidig bygger kulturminneforvaltningens fokus på by- og tettstedsutvikling på en erkjennelse om at byer er i stadig endring, der både enkelte kulturminner og kulturmiljøer kan søkes bevart gjennom virkemidler som kartlegging av kulturverdier, bevaringsplaner, fredning eller regulering til spesialområde bevaring, samt trekkes inn i stedsutviklingsprosjekter. Policy dokumentene vedrørende byer og kulturminneverdier, som det gis en oversikt over i det følgende, kan derfor forstås i sammenheng med den økte satsingen fra 1990-tallet på kulturminneverdier i by som ledd i byenes utvikling.

4.2 St.meld. nr. 8 (1999-2000) Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand

I Stortingsmelding nr. 8 (1999-2000), om regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand, setter regjeringen klare mål for hva som skal oppnås i miljøvernpolitikken. Kulturminner inngår blant de miljøressursene det settes mål for. Herunder trekkes frem som et viktig felt betydningen av kulturhistoriske verdier i bykjerner:

Det er økende bevissthet om at det i *bykjernene og sentrumsdannelsene* er kulturhistoriske verdier nedfelt i bygninger og infrastruktur som er viktige for utviklingen av attraktive og gode tettsteder og sentrumsmiljøer. Planlegging i og omkring bymiljøer skal ivareta både vern og utvikling. I forvaltningen av kulturminnene står vi overfor utfordringen: Hvordan ta vare på og formidle det viktigste fra fortiden, samtidig som det legges til rette for gode løsninger for å dekke dagens og morgendagens behov gjennom utvikling og nyskaping av fysiske omgivelser og offentlige rom med høy kvalitet. (St.meld. nr. 8 (1999-2000): 55)

I denne sammenheng påpekes det også at utviklingsstrategier i by, basert på omforming av ny bruk av allerede bebygde områder, ofte fører til konflikter. Av tiltak som skal kunne bedre at kulturminner ivaretas nevner Stortingsmeldingen spesielt *Samarbeidsforum for storbyutvikling*, etablert i 1998, hvor ni departementer, de seks største byene og Riksantikvaren deltar. Forumet skal bidra til utvikling av bedre samarbeidsprosesser mellom kulturvern- og planmyndighetene, og i tillegg analysemetoder for omforming av byområder.

4.3 St.meld. nr. 23 (2001-2002) Bedre miljø i byer og tettsteder

Betydningen av å ivareta kulturminner og kulturmiljøer i utviklingen av byer og tettsteder forfektes gjennomgående i Stortingsmelding nr. 23 (2001-2002). Denne fremholder bevaring av kulturminneverdier i by sammen med andre miljørettede tiltak.

Vedrørende utviklingstrekk og utfordringer i byer påpekes det at faren for å miste verdifulle kulturminner og kulturmiljøer øker med mer konsentrert utbygging basert på fortetting og omforming av bygninger. Utfordringen er derfor å bevare og integrere det som omtales som verdifulle kvaliteter ved utvikling av bygningsmassen (St.meld. nr. 23 (2001-2002): 25-26).

Om planprinsipper for mer funksjonelle og miljøvennlige by- og tettstedsstrukturer fremheves det at de historiske strukturene i byer og tettsteder er viktige kvaliteter som må bevares. I Stortingsmeldingen identifiseres denne strukturen til å bestå av hovedferdselsårer, gatenett, parker, plasser, bebyggelsesmønstre, havnelinjer, elvemunninger og andre overordnede historiske elementer. Betydningen av bygninger og andre elementer innenfor denne overordnede rammen skal også ivaretas. Kommunene bes om å kartlegge kulturminnene og på bakgrunn av denne foreta, sammen med den regionale kulturminneforvaltningen, tydelige valg og prioriteringer blant kulturminnene (St.meld. nr. 23 (2001-2002): 36-37).

I diskusjonen om planprinsipper for utvikling av bysentrum, lokalsentre og tettsteder, påpekes det at kulturminner og kulturmiljøer er grunnleggende for byers identitet og særpreg. Kulturmiljøer bør også brukes som en ressurs for ny vekst i byer og tettsteder, og det forfektes at de mest vellykkede og attraktive omformingsprosjektene har tatt utgangspunkt i eksisterende kulturmiljøer og utviklet disse videre (St.meld. nr. 23 (2001-2002): 40-41).

I formuleringen av en politikk for bedre miljø i byer og tettsteder påpekes det at kommunene bør avklare hva som skal bevares på grunnlag av nasjonal kulturminnepolitikk. I den forbindelse bør det utarbeides retningslinjer for byutvikling og byforming som blant annet skal skape forutsigbarhet for næringslivet. Regjeringen vil styrke dette lokale arbeidet gjennom flere tiltak, slik som å bidra til å styrke rehabilitering som alternativ til nybygging, kommunenes mulighet til å forvalte kulturminner gjennom plan- og bygningsloven og kulturminneaspektet i plan- og bygningsloven for å gjøre det lettere å gjennomføre kulturminnestrategier (St.meld. nr. 23 (2001-2002): 62-63).

Som oppfølging av stortingsmeldingen gjennomføres det pilotprosjekter i 12 byer frem til 2007. Disse arbeider blant annet omkring valg og prioriteringer i byutvikling, ny bruk av

bygninger og kulturmiljøer og utvikling av byers identitet og særpreg (St.meld. nr. 16 (2004-2005): 52).

4.4 St.meld. nr. 31 (2002-2003) Storbymeldingen

I storbymeldingen identifiseres kulturminner og kulturmiljøer som viktige for utviklingen av storbyer. Som storbyer regnes i norsk sammenheng Oslo, Bergen, Trondheim, Stavanger, Kristiansand og Tromsø, som halvparten av Norges befolkning bor i. I tillegg har byene Drammen og Fredrikstad vært invitert med til samarbeid om utforming av storbypolitikk grunnet deres størrelse og betydning for utviklingen i Oslo-regionen.

Et eget kapittel i storbymeldingen omhandler kultur og kulturminner. Her formuleres kulturmiljøers identitetsskapende funksjon, men også bevaringsutfordringen i forbindelse med utviklingspresset i storbyene:

Kulturmiljøer og kulturminner er viktig for byenes identitet og for å ta vare på og utvikle urbane kvaliteter som vi ofte finner i områder som har bygget seg opp over lang tid. Både for byen som helhet og for hvert enkelt område er det viktig at den historiske kulturarven holdes levende gjennom aktiv bruk. Den historiske arven bidrar til forankring og kontinuitet som gjør at folk føler tilhørighet til byen og omgivelsene. Samtidig er det utfordringer i forhold til at bevaring kan komme i konflikt med nye utbyggingsbehov. (St.meld. nr. 31 (2002-2003): 99)

Betydningen av å ta vare på kulturminner og kulturmiljøer i storbyer fremheves flere steder i stortingsmeldingen. Vedrørende samordning at statens politikk overfor storbyene fremholdes det at kulturminner og kulturmiljøer er viktige ressurser i fremtidens byutvikling (kapittel 2). Det er i den forbindelse avgjørende at kommunene tar økt ansvar for bruk og ivaretagelse av kulturminnene gjennom plan- og bygningsloven, men også ansvar for oppgaver etter kulturminneloven. Bevaring av kulturminner nevnes som en viktig del av byers særpreg når det skal skapes vakre byrom (St.meld. nr. 31 (2002-2003): 39). I forbindelse med byers økonomiske utvikling fremholdes kulturminnenes betydning for å skape identitet, noe som også skal gi potensial for utvikling og nyskaping (St.meld. nr. 31 (2002-2003): 44). Bevaring av kulturminner i byer fremholdes som viktig for bymiljøet og bidrar således til å gi dem attraktivitet (St.meld. nr. 31 (2002-2003): 97).

4.5 St.meld. nr. 16 (2004-2005) Leve med kulturminner

I kulturminnemeldingen omhandler et eget kapittel kulturminner og kulturmiljøer i byer og tettsteder (St.meld. nr. 16 (2004-2005): 50-53). Kapitlet bygger i stor grad på stortingsmelding 23 om bedre miljø i byer og tettsteder. Stortingsmeldingen setter som premiss at byens identitet skal være viktig for byutviklingen som skal forholde seg til byens historie og kulturmiljø:

Byene må kunne identifisere og diskutere hvilke faktorer som er kritiske for byens identitet. Kulturminneforvaltningen har tradisjonelt vært opptatt av enkeltbygg. I byen er det imidlertid viktig å kunne se sammenhengen mellom landskap som helhet, områder, bygninger og detaljer.

Byutviklingen må forholde seg til byens historie og den kulturhistorisk verdifulle bebyggelsen. Eldre bebyggelse, som for eksempel industriens fabrikkbygninger, gir muligheter for å utvikle unike og attraktive boliger, kultur eller næringsarealer – ofte i kombinasjon med ny arkitektur. I

møtet mellom nytt og gammelt må det legges til rette for å sikre kvalitet og verdighet både i den eldre bebyggelsen og den nye arkitekturen. (St.meld. nr. 16 (2004-2005): 50)

I stortingsmeldingen nevnes det at regjeringen vil gjøre flere tiltak for bedre å inkludere kulturminner i byutviklingen. Disse er:

- kartlegge og avklare de viktigste nasjonale kulturminneinteressene i byer og tettsteder i samarbeid med byene og den regionale forvaltningen
- kartlegge og sammenfatte erfaringene fra hvordan byene håndterer kulturminnespørsmålene i by- og tettstedsutviklingen, og hva de trenger for å møte utfordringene
- legge til rette for forskning og utvikling av spesifikk kunnskap om kulturminneverdier i byutviklingen
- evaluere forsøkene med økt myndighet etter kulturminneloven til Bergen, Stavanger, Kristiansand
- videreføre delprogrammet om en bærekraftig byutvikling og kulturhistoriske kvaliteter i samarbeidsforumet for storbyutvikling
- rette oppmerksomheten mot utfordringer knyttet til kulturhistoriske verdier i små og mellomstore byer (St.meld. nr. 16 (2004-2005): 52-53)

Kunnskapsbehovene som etterlyses i stortingsmeldingen uttrykkes også i Norges forskningsråd sitt program Miljø 2015 (2007-2016). Forskning på kulturminneverdier i byer fremheves: ”Det er behov for forskning som retter fokus spesielt mot konsekvensene som byggevirksomhet har på de historiske elementene i bykjernen” (Norges forskningsråd 2006: 29).

4.6 Behov for lovverk for komplekse bysituasjoner?

Spenningspunktet mellom bevaring og byutvikling fremstår som sentralt i de ovenfor diskuterte policydokumentene. Spørsmålet er derfor i hvilken grad det foreligger noen grunnleggende forståelse av eldre bystrukturer og bytransformasjon i plan- og bygningslovgivningen som er det verktøy kulturminneforvaltningen har til rådighet. Eksisterende lov av 1985 er i liten grad direkte rettet mot komplekse og byspesifikke forhold, og behovet for utvikling av et lovverk vurderes derfor ut fra forarbeidene til en ny plan- og bygningslov. Forarbeidene foreligger i fire utredninger fra Planlovutvalget og Bygningslovutvalget. Spesielt Planlovutvalgets andre utredning trekkes inn her (NOU 2003). Resultatet av denne undersøkelsen så langt er – og ikke uventet – at det ikke finnes en grunnleggende forståelse av eldre bystrukturer og bytransformasjon som kommer til uttrykk i arbeidet med lovverket.

Arbeidet med forarbeidene har vært konsentrert om søk etter og behandling av passasjer som rommer holdninger til fortrinnsvis i by. Det lille som er funnet med hensyn til bystruktur og bytransformasjon presenteres og suppleres med en del holdninger som kommer til uttrykk om kulturminner generelt, uansett om de er relatert til by eller til tettbebyggelse. Det er ikke lagt vekt på en fullstendig behandling av alle eksisterende bestemmelser som kan få betydning for eldre bygninger og bystrukturer. Det henvises til Sørmoen (1993) for en gjennomgang av de bestemmelsene som har hatt betydning for vernearbeid i bymiljø.

Planlovutvalget referer til Miljøverndepartementets høringsuttalelse om at plan- og bygningsloven og kulturminneloven ”bør utvikles som virkemidler i komplekse

bysituasjoner” (NOU 2003: 215). Likevel kan det ikke ses av den videre drøftingen til utvalget at bysituasjoner er særskilt uttalt og problematisert. Bysituasjoner er heller ikke særskilt omtalt i den foreslåtte lovteksten. Utredningen diskuterer imidlertid enkelte løsninger og foreslår lovbestemmelser rettet mot komplekse og sammensatte plansituasjoner som gjerne kan appliseres på byområder uten at dette er særskilt uttalt. Det må understrekes at dette arbeidet foreløpig bare peker på problemer uten å være gjeldende lov, og det er usikkert i hvilken grad lovutvalgenes konklusjoner vil bli fulgt opp av de skiftende politiske regimer i regjering og departementer.

Utvalget har basert seg på en del grunnleggende oppfatninger om kulturminner som ble lagt fram som ett av 24 temaer den behandler i relasjon til en ny planleggingslov (eks. næring, samferdsel, energi, boliger, barn og oppvekst, friluftsliv, helse, forsvar, kystsonen, osv.). Med fare for å drukne i mengden, fikk kulturminneproblemer likevel en langt fyldigere behandling av Planlovutvalget enn i forarbeidene til den gjeldende plan- og bygningsloven.

Utvalget påpeker mulighetene for at kulturminner kan gis bedre sikring ved planlegging etter plan- og bygningsloven:

Samfunnsplanlegging etter plan- og bygningsloven er en viktig arena for en bred og framtidsrettet kulturminneforvaltning og samhandling med andre sektormyndigheter. Ressurs- og bærekraftperspektivet knyttet til kulturminner og kulturmiljøer bør etter utvalgets syn innarbeides bedre i plan- og bygningsloven, samtidig som konsekvensutredning bør utvikles for bedre belysning av arealplaners konsekvenser for kulturminner og kulturmiljøer. (NOU 2003: 214)

I høringsuttalelsen påpeker også Miljøverndepartementet at det burde formuleres kvalitetsaspekter ved kulturminner. Departementet påpekte også behovet for en bedre samordning av kulturminneloven og plan og bygningsloven ved at kulturminner bør komme tidlig inn og forankres etter planprosesser og vedtak etter plan- og bygningsloven (NOU 2003: 215). Utvalget fremmet forslag om at det allerede i lovens formålsparagraf skulle slås fast at den skulle ”sikre vern av verdifulle landskap og natur- og kulturmiljøer, og sikre naturgrunnet for samisk kultur”, samt ”vareta hensynet til estetikk og god byggeskikk” (NOU 2003: 216).

Blant de viktigste oppgavene som gis for kommuneplanen nevnes ”vern av natur- og kulturmiljø”. Utvalget fremmer likevel ikke forslag om *kulturmiljøområde* som egen arealkategori, men mener at det kunne gis bestemmelser for å verne kulturmiljøet innenfor de forskjellige arealformålene. Slike bestemmelser, og andre som gis av hensyn til kulturminner eller kulturmiljø, kan markeres som hensynssoner i arealdelen (NOU 2003: 217).

Planlovutvalget tilsikter å imøtekomme Riksantikvarens etterlysning av bedre regler for hva som kan gis av reguleringsbestemmelser som skal kunne sikre et bedre vern. Eksempler som nevnes er hjemmel for sikring av fasader og materialer og av interiører, krav om at bestemte saker skal forelegges kulturminnemyndighetene, krav om vedlikehold og skjøtsel. Utvalget har derfor laget et eget punkt om bestemmelsene som kan utarbeides i områdeplan som skal bidra til å ”sikre verneverdier i bygninger og andre kulturminner, kulturmiljø,

herunder vern av fasade, materialbruk og interiør” (NOU 2003: 217 og lovforslagets § 11-5 nr. 6).

Utvalget mener videre at både områdeplan og detaljplan ville være viktige verktøy for kulturminnevern. Det understreker at begge disse plantypene skal være ”en plan for vern og bruk”. Det er også nevnt en spesiell situasjon hvor dette planverktøyet vil være hensiktsmessig som synes spesielt aktuelt i forbindelse med bystrukturer og bytransformasjon: ”når det utarbeides en områdeplan eller detaljplan med både utbyggings- og verneformål, og hvor det er behov for en nyansert vurdering av ulike hensyn innenfor en samlet planprosess” (NOU 2003: 218).

Det gjenstår å se hvor mye av planlovutvalgets arbeid som vil bli realisert i en ny plan- og bygningslov og hvilken form og styrke dette fremdeles vil ha etter de byråkratiske og politiske prosesser lovutkastet skal underkastes.

4.7 Sammenfatning

Risset over om bevaring av kulturminneverdier i by i Norge viser et økende fokus på å ta hensyn til kulturminneverdier i by, som kan inkludere enkelte kulturminner, bymiljøer, men også bystrukturer og funksjoner.

Etter andre verdenskrig fremstod bevaring og byutvikling som to motstridende ideologier som forfektet enten storstilt sanering av hele byområder eller en bevaring av større byområder hvor større utviklingstiltak ikke er ønskelig. Fra slutten av 1990-tallet forsøkes det i større grad å sammenkoble de to ideologiene bevaring og byutvikling. I prosjekter og policydokumenter vedrørende kulturminneverdier i by fremholdes det at kulturminner er en ressurs for stedsutvikling og stedsidentitet. Foreningen av bevaring og byutvikling er ikke uproblematisk og policyene skisserer til dels motsetningsfylte mål. Eksempelvis forfektes det i stortingsmelding nr. 23, om bedre miljø i byer og tettsteder, at både kulturminneverdier og grønnstruktur i byer skal ivaretas, men også at det skal foregå en fortetting. I policyene fra 1990-tallet avdekkes kunnskapsbehov og utfordringer knyttet til hvordan bevaring og utvikling skal kunne foregå. Disse utfordringene forblir til dels uløste i forarbeidene til en eventuell ny plan- og bygningslovgivning.

5 Strategier og veivalg for bruk og bevaring av kulturminner i by – en arkitektonisk tilnærming

De tidligere kapitlene i denne rapporten har vist at byplanleggingen kan forholde seg til kulturminner og kulturmiljø på ulikt vis, der bevaring og byutvikling kan oppfattes som to kontrasterende ideologier. Tilnærmingen fra og med 1990-tallet fokuserer i større grad på at kulturminnene også kan spille ulike *roller* i byutviklingen og i omgivelsesproduksjonen.

Formålet med dette kapitlet er derfor å undersøke hvilke roller kulturminnene kan spille i forhold til utformingen av nye tiltak som er en del av byutviklingen. På hvilken måte kan kulturminnene utgjøre en ressurs, som kan berike utviklingen? Det tas sikte å sette opp et rammeverk som synliggjør ulike alternative veivalg ved planlegging av byutviklingsprosjekter i forhold til kulturmiljøer. Dette rammeverket vil benyttes som bakgrunn for å vurdere muligheter og konsekvenser ved nye prosjekter.

5.1 Metode

Ved å studere gjennomførte utbyggingsprosjekter er det mulig å få kunnskap om hvordan kulturminner er blitt brukt i byutviklingen, samt hvordan prosjektene er blitt påvirket av kulturmiljøet de inngår i. Nøkkelspørsmål i dette arbeidet er:

- Hvilke kulturminneverdier er vektlagt
- Hvordan er disse verdiene ivaretatt?
- På hvilken måte bidrar kulturminner og kulturmiljø til byutviklingen?

Den følgende studien undersøker dermed ikke primært hvordan kulturminnene og kulturmiljøene har blitt påvirket av disse prosjektene og av utviklingen. Tap av kulturminneverdier for realisering av prosjektene vurderes heller ikke.

Metoden presenterer tre eksisterende tilnærminger til forholdet mellom utbygging og kulturminneverdier. Deretter drøftes seks utvalgte prosjekter i forhold til disse tre tilnærmingene. Dette innebærer en drøfting av utfordringer og muligheter ved ulike strategier i forhold til:

- kulturminner og kulturmiljøer
- arkitektur og omgivelser

Gjennom dette arbeidet tas det sikte på å komme frem til et revidert og utdypet oppsett for ulike strategier i skjæringspunktet mellom bevaring og byutvikling.

Det tas utgangspunkt i seks prosjekter i by som er presentert i årgang 2005 av tidsskriftet *Byggekunst*. *Byggekunst* er valgt fordi dette er det eneste rene arkitekturtidsskriftet i Norge, og det gir et godt bilde over hva som bygges i Norge til enhver tid. Fra denne årgangen er det valgt ut alle de prosjektene som omfatter bygninger i en bymessig kontekst i Norge. Der omliggende bygningsmiljø utelukkende består av bygninger oppført de siste 20-30 år, er prosjektet ikke tatt med i utvalget.

5.2 Tilnærminger

Det har vært arbeidet på flere hold med å systematisere ulike måter å bevare kulturminner og kulturmiljø. Innfallsvinkelen varierer, fra fokus på vern av objekter og miljø, til fokus på grader av tilpasning for nye elementer. Under presenteres tre utvalgte eksempler som de seks prosjektene blir vurdert i forhold til.

5.2.1 Miljøverndepartementet

Miljøverndepartementet ga i 2000 ut rapporten *Sentrumsutvikling* som oppsummerte arbeidet med Miljøbyprogrammet i perioden 1993 til 2000 (Miljøverndepartementet 2000a). I kapittel 6, *Vern og bruk av kulturminner og kulturmiljøer*, er det beskrevet fire ”innfallsvinkler til bevaring” i prioritert rekkefølge fra et kulturhistorisk synspunkt:

- 1) Bevaring av autentisk form og bruk
- 2) Bevaring med ny bruk
- 3) Bevaring med ombygging, eventuelt flytting
- 4) Bevaring gjennom dokumentasjon og eventuelt illustrasjon eller gjenskaping

Alternativene illustreres med en rekke eksempler. Oppsettet til Miljøverndepartementet tar utgangspunkt i selve kulturminnet eller kulturmiljøet, og ulike alternativer for eller grader av bevaring av dette. Alternativene som stilles opp er mest relevante i forhold til ny bruk og endringer, men ikke for å vurdere nye elementer i kulturmiljøet. Det ligger i oppsettet at det optimale er bevaring av både autentisk form og bruk.

I Riksantikvarens fagrapport *Stedsform og kulturminner* benyttes den samme oppstillingen (Riksantikvaren 2000). Denne rapporten inneholder også et kapittel om nye tiltak i eksisterende miljø. Her presenteres en rekke eksempler, sortert etter skala på tilpasningen; om den skjer på et overordnet nivå, i bygningenes uttrykk eller deres detaljering.

5.2.2 Hausenberg

Hausenberg, tidligere Carlberg & Christensen, er et dansk analyse- og rådgivningsfirma som drives av etnologene Nicolai Carlberg og Søren Møller Christensen i København. De arbeider blant annet med analyser av kulturelle og sosiale forhold, spesielt i forhold til byutvikling og arkitektur. I et seminar hos NIKU 2.-3. mars 2006 presenterte de følgende oppsett med 7 *bevaringsstrategier*:

1. Bevaring som historisk kulturmiljø

Denne kategorien innebærer bevaring av ”*stedet som en helhet*”, og skal gi ”*et nuanceret og spændende dokument over et steds historie*”.

2. Bevaring som levende kulturmiljø

Denne strategien innebærer å bevare, ikke ”*ved at frede det fysiske miljø men ved at sikre aktivitetens eksistensbetingelser*”. Dette innebærer bevaring av bruken, men ikke nødvendigvis av formen.

3. Bevaring gjennom bygningsfredning

Dette beskrives som ”*især relevant i de tilfælde, hvor en bygnings originale/ autentiske fysiske udtryk ønskes bevaret*”. Vi tolker Hausenberg slik at denne strategien beskriver fredning av enkeltbygninger eller grupper av enkeltbygninger, i motsetning til strategi 1.

4. Fragmentarisk bevaring

Denne strategien innebærer bevaring av elementer fra det opprinnelige miljøet, som suppleres med nye elementer som ledd i en utvikling. Det kan her være nødvendig med formidlingstiltak for at besøkende skal kunne forstå den historiske sammenhengen.

5. Bevaring på kommersielle vilkår

Denne løsningen innebærer at de kommersielle hensyn er styrende for utviklingen. Den kommersielle verdien i kulturmiljøet brukes for hva det er verdt, noe som kan innebære en mer eller mindre sterk transformasjon.

6. Lowbudget-bevaring

Denne strategien går ut på å bruke funksjonstømte eldre bygninger til nye funksjoner uten at større ombygginger er nødvendig. Dette eksemplifiseres ved eldre industribygninger, som kan være attraktive som café, kontor- eller festlokaler, bl.a. fordi de har noe spennende og ”farlig” ved seg.

7. Bevaring av historiske symboler

Dette omfatter bevaring av bygninger eller anlegg som er symboler for en historie eller et område. Implisitt i dette er at store deler av miljøet rives eller endres, men at symbolene består.

I dette oppsettet fokuseres det på kulturmiljø fremfor enkeltstående kulturminner. Det gis rom for endringer og nye elementer som er en del av miljøet. Den er en interessant innfallsvinkel, fordi den tar inn i seg aspekter som økonomi og sosiokulturelle forhold.

Listen synes noe tilfeldig sammensatt, og strategiene er til dels overlappende, men ikke komplett. Bevaringsstrategiene 5 og 6 er de som best svarer til navnet *strategi*. Her er det snakk om to ulike innfallsvinkler til utviklingen av et område, som uttrykk for ulike drivkrefter og ulike motivasjoner. De fleste av ”strategiene” må egentlig betraktes som *resultatet* av en bevaringsstrategi (1, 2, 4 og 7). Strategi nr. 4 og 7 er delvis overlappende: når det er snakk om bevaring av elementer av et kulturmiljø, vil det ofte, men ikke alltid, være snakk om symboler. Strategi nr. 7 kan derfor inngå i strategi nr. 4. Og ”strategi” nr. 3 (fredning) beskriver egentlig et *virkemiddel*, som kan bidra til flere av de beskrevne resultatene.

5.2.3 Byggeskikkingsirkelen

Norges byggforskingsinstitutt utarbeidet i 1997 *byggeskikkingsirkelen*, som er ment som et hjelpemiddel ved vurdering av byggeskikk. Et formål med arbeidet var å gi kommunene et hjelpemiddel ved behandling av søknad om byggetillatelse for å vurdere hvorvidt plan- og bygningslovens § 74.2 er oppfylt. Denne omtales oftest som ”skjønnhetsparagrafen” og lyder:

Kommunen skal se til at ethvert arbeid som omfattes av loven, blir planlagt og utført slik at det etter kommunens skjønn tilfredsstillende rimelige skjønnhetshensyn både i seg selv og i forhold til omgivelsene. Tiltak etter denne lov skal ha en god estetisk utforming i samsvar med tiltakets funksjon og med respekt for naturgitte og bygde omgivelser. Skjemmende farger er ikke tillatt og kan kreves endret. Kommunen kan utarbeide retningslinjer for estetisk utforming av tiltak etter loven.

Byggeskikkingsirkelen består av to sirkler som tilsvarer de to sentrale forhold til plan- og bygningslovens skjønnhetsparagraf: kvaliteten på utformingen av en bygning og forholdet til omgivelsene. Bygningens plassering på de to sirklene skal vise om skjønnhetsparagrafens krav er oppfylt. Begrepene *samspill*, *kontrast*, *konflikt* og *tilpasning* brukes om forholdet til omgivelsene. De suppleres av begrepene ”djerv kontrast”, ”disharmonisk kontrast” og ”misstilpasning”, ”grå tilpasning”, ”oppsluttende tilpasning” og ”harmonisk variasjon”.

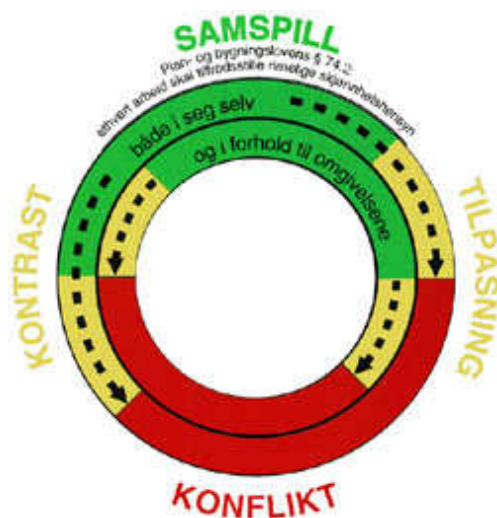
SAMSPILL

SAMSPILL OG KONTRAST

DJERV KONTRAST

EGENRÅDIG KONTRAST

KONFLIKTFYLT
KONTRAST

SAMSPILL OG TILPASNING

TRADISJON OG
TILPASNING

MANGELFULL TILPASNING

KONFLIKTFYLT
TILPASNING

KONFLIKT

Byggeskikkingsirkelen er laget for å vurdere nye prosjekter i forhold til eksisterende omgivelser. Den vil dermed kunne være et instrument for å vurdere prosjektene som del av et kulturmiljø. Den har fokus på det nye, og på hvordan det fungerer i seg selv og i forhold til det eksisterende.

5.2.4 Vurdering av tilnærmingene

Hver på sin måte kan disse oppsettene si noe om hvordan kulturminneverdiene er ivaretatt ved endringer og nybygg. Slik kan de bidra til å gi innspill til diskusjonen om hvordan kulturminner og kulturmiljø inkluderes i byutviklingen.

De tre oppsettene har ulike utgangspunkt som kan oppsummeres i følgende spørsmål:

- Miljøverndepartementet: Hvordan bevare kulturminner og kulturmiljø?
- Hausenberg: Hvordan bevare og utvikle kulturmiljø?
- Byggeskikksirkelen: Hvordan innpasse nybygg i kulturmiljø?

Miljøverndepartementets oppsett synliggjør først og fremst en prioritert gradering av vern. Tilnærmingen synliggjør at det finnes flere alternativer mellom ytterpunktene fullstendig vern og fullstendig transformasjon. Fokus er likevel på selve kulturminnet og kulturmiljøet, og ikke på utvikling av området.

Hausenbergs tilnærming er et interessant bidrag fordi det setter fokus på kulturminnens rolle i byutviklingen. Men ettersom ”strategiene” ikke er direkte sammenlignbare, bør det bearbejdes videre før det kan sies å være noen oversikt som kan benyttes som referanse og diskusjonsgrunnlag for ulike kontekster.

Byggeskikksirkelen egner seg til å vurdere nybygg i forhold til eksisterende miljø, og kan dermed også si noe om hvordan kulturmiljøet blir ivaretatt. I den øvre delen av sirkelen ligger det gode muligheter for å ta hensyn til kulturmiljøet, mens prosjekter som plasserer seg nederst kan være svært ødeleggende. Prosjektene som befinner seg på siden av sirkelen vil ofte balansere hårfint i forhold til en god helhetlig løsning. For eksempel kan det noen karakteriseres som ”djerv kontrast”, oppfattes av andre som ”konfliktfylt tilpasning”.

5.3 Analyse av prosjekter

Et utvalg av seks prosjekter for analyse er valgt ut av årgang 2005 for tidsskriftet *Byggekunst*. Prosjektene er delt inn i to grupper: prosjekter der kulturminner er en del av selv prosjektet (to eksempler), og prosjekter som forholder seg til kulturminner og kulturmiljø (fire eksempler). I det første tilfellet innebærer prosjektet en endring av kulturminnet i større eller mindre grad, mens den andre kategorien prosjekter har en innvirkning på det omkringliggende kulturmiljø. For den første kategorien vurderes forholdet til de tre nevnte tilnærmingene, mens den andre kategorien kun plasseres i forhold til byggeskikksirkelen ettersom det dreier seg om nybygg.

5.3.1 Prosjekter der kulturminner inngår

Fokuskvartalet, Tromsø

Arkitekt: HRTB AS arkitekter MNAL

Byggherre: Tromsø kommune

Ferdigstilt: august 2005

Forhold til de tre tilnærmingene

Miljøverndepartementet: Bevaring med ombygging

Hausenberg: Fragmentarisk bevaring + bevaring på kommersielle vilkår

Byggeskikksirkelen: Djerv kontrast

Fokus kino ble bygget etter en lokal arkitektkonkurranse i 1969 som ble vunnet av arkitekt Gunnar Bøgeberg Haugen fra Tromsø (Herland 2005). Inspirert av den meksikanske arkitekten Felix Candela tegnet Haugen et betongskall, eller en *hyperbol parallelloide*. Skallet er bare 12 cm tykt og har fire støttepunkter som bærer hele konstruksjonen. Taket var opprinnelig planlagt kledd med kobberplater, men fikk kun tekking av asfaltpapp. Under skallet ble kinobygningen utformet som en rotunde av betong, med gitterverk i det øverste fasadepartiet mot skallet.

Fokus kino. Foto: Grete Nilssen (faksimile etter Tromsø kommune 2005).

I 2005 ble det oppført nytt rådhus og kino i kvartalet ved Fokus kino (HRTB AS Arkitekter MNAL 2005). Som ledd i utbyggingsprosjektene ble den opprinnelige Fokus kino fra 1969 revet, ved at alle konstruksjoner under skallet ble fjernet. Et nytt bibliotekbygg ble reist under det opprinnelige skallet, men nå med en tilnærmet kvadratisk grunnplan. Skallet ble også rehabilitert, utvendig isolert og kledd med titan.

I ferdigmeldingen fra Tromsø kommune beskrives organiseringen, planleggingen og gjennomføringen av prosjektet. Her er det blant annet redegjort for hvorfor all bebyggelse i kvartalet, med unntak av skallet til Fokus kino, ble revet, for å ”gi den beste løsningen, både i forhold til funksjonalitet, arealeffektivitet, bestandighet og drift” (Tromsø kommune 2005: 8).

I denne omfattende transformasjonen av et av de mest sentrale kvartalene i Tromsø ble kun skallet til Fokus kino bevart. Rådhuset fra 1950-tallet ble revet, mens et bevaringsverdig trehus (”lille kulturhus” i Grønnegata 104) ble flyttet, etter stor diskusjon og en innsigelsessak som ble endelig avgjort i Miljøverndepartementet. I arkitektkonkurransen for hele kvartalet i 1998 var det åpent om Fokus kino med skallet skulle bevares. Troms fylkeskommune tok da

kontakt med kommunen og anbefalte at kinobygningen ble stående. Riksantikvaren ble også trukket inn i saken, og mente at kinobygningen burde bevares. I sin høringsuttalelse til reguleringsplanen anbefalte fylkeskommunen vern av hele denne bygningen, men valgte å ikke fremme innsigelse til at rotunden skulle rives.

Biblioteket. Foto: Rune Stoltz Bertinussen (faksimile etter Garfjeld 2005).

Av ferdigmeldingen fremgår det at man under prosjekteringen har vært opptatt av å rendyrke skallkonstruksjonens rene og enkle form, i en arkitektur som er ”abstrakt og utført i store grep”. Man har ønsket å fremheve kontrasten mellom dette anleggets store skala og Tromsøs småskalighet for øvrig. Fokus kino eller skallet omtales ikke som bevaringsobjekt, og det sies ingenting om dens verneverdi. Det er ikke bygningens verdi som kulturminne som er i fokus, men skallets verdi som ren form, som arkitekturobjekt.

Til Byggaktuelt sier prosjektleder Eivind Edvardsen at det var forbausende god kvalitet på betongen i skallet, men at de hadde støpt hele konstruksjonen på nytt dersom den hadde vært dårlig (Garfjeld 2005). Arkitekt Tord Kvien fra HRTB as kommenterer endringen fra betongrotunde til plane glassvegger slik:

Et rundt glassvolum gir uhåndterlige refleksjoner, noe som ødelegger utsikten i et transparent bygg. Dessuten synes jeg at den gamle, rene sylindrerformen fikk den spesielle takbuen til å se blubbete ut. Med rette glassvegger kommer taket til sin rett, og fremstår som elegant.

Komplekset, og først og fremst biblioteket, ble gitt hedrende omtale av Statens byggeskikkutvalg i forbindelse med utdelingen av Statens byggeskikkpris 2006. Juryen fremhevet at arkitekten hadde ”klart å transformere historien, sett verdien i den særpregete takkonstruksjonen og gitt den et nytt og vakkert uttrykk i bybildet” (Husbanken 2006).

Vurdering

I dette prosjektet er ikke bevaring eller kulturminner tema i seg selv. Intensjonen har i første rekke vært å få frem en sterk arkitektonisk form. Selve skallet passet inn i denne målsettingen, og ble derfor bevart. Skallets sterke arkitektoniske form har vært et aktivum i prosjektet, nærmest en bærebjelke. Så sterkt var ønsket om å bruke nettopp denne formen at man hadde rekonstruert den hvis den rent teknisk ikke hadde latt seg bevare. Man har oppnådd en form for bevaring av et kulturminne, men uten at kulturminneverdien er uttalt.

Fokus kino som historisk dokument fikk liten betydning for den endelige realiseringen av prosjektet, og autentisitet har ikke vært noe tema. I tillegg til å bygge en helt ny bygning under skallet, har arkitekten tatt seg den frihet å ”forbedre” skallet fra 1969 ved å kle det med titan. Fokuskvartalet er et eksempel på *fragmentarisk bevaring*. Av all eldre bebyggelse på tomtene er det kun beholdt ett fragment som med sin sterke form lot seg bruke i arkitektens intensjoner om en abstrakt arkitektur utført i store grep. Den spesielle formen gjør at bygningen langt på vei også fungerer som et landemerke.

Konklusjonen er at kulturminneverdiene i liten grad er vektlagt i prosjektet. De verdiene som har hatt betydning er opplevelsesverdier: den arkitektoniske verdien og den arkitekturhistoriske. Sistnevnte ikke som vitenskapelig kildemateriale, men som *fortellingen* om skallet og dets historiske kontekst med referanse til Felix Candela. De kulturhistoriske verdiene er i liten grad ivaretatt. Arkitekturen er svært endret, og arkitektens utsagn om at den nye formen under skallet fungerer langt bedre enn den opprinnelige, ”blubbete”, er høyst diskutabelt.

Det må sies at selv om kulturminneverdiene i liten grad er vektlagt, har den totale løsningen mange kvaliteter, selv sett fra et kulturminnefaglig ståsted. Det var åpenbart nødvendig å gjøre endringer med bygningen for at den skulle fungere. Den særpregete takformen og funksjonen som signalbygg er bevart. Det åpne biblioteksrommet og glassveggene gir flotte romlige opplevelser og helt nye perspektiver. Dette har først og fremst med materialbruk å gjøre, fordi glassveggene gir et annet lys og forhold mellom interiør og omgivelser. Taktekkingen av titan må også sies å ligge tettere opp mot den opprinnelige intensjonen (kobber) enn den papptekkingen som taket i realiteten fikk.

Norsk Design- og Arkitektursenter, Oslo

Jensen & Skodvin Arkitekter

Ferdigstilt: februar 2005

Forhold til de tre tilnærmingene

Miljøverndepartementet:	Bevaring med ombygging
Hausenberg:	Bevaring på kommersielle vilkår + low-budget-bevaring
Byggeskikkssirkelen:	Tilpasning og kontrast

Hausmanns gate 16 i Oslo består av flere sammenbygde enheter oppført i perioden 1898 til 1948 hovedsakelig som transformatorstasjon (Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS 2005). Komplekset ligger ved siden av Jacob kirke, og den røde teglsteinen til de to bygningene gir dem samhörighet. Eiendommen står oppført på Byantikvarens gule liste over bevaringsverdige bygninger, og ombyggingen har foregått i nært samarbeid med Byantikvaren.

Ombygging og rehabilitering ble utført i perioden 2003-2005. I tillegg til lokalene til Norsk Design- og Arkitektursenter består komplekset i dag av kontorer, næringslokaler og leiligheter. Prosjektet ble tildelt Statens byggeskikkpris for 2006. I juryens begrunnelse heter det at...

(...) kvaliteter fra transformatorbygget som teknisk kulturminne er ivaretatt i bygningen innenfor en helt spesiell løsning fra arkitektens side. Små, men vakre inngrep i fasaden signaliserer at industribygget inneholder noe nytt og attraktivt. Presis materialbruk, stål, farget glass, rene flater og bevisst lyssetting kontrasterer de gamle veggene inne. Vi er inne i en moderne verden som har funnet sin plass i et kulturminne. (Husbanken 2006)

Vurdering

I dette prosjektet er det lagt stor vekt på kulturminneverdiene. Det er lagt vekt på dokumentasjonsverdier som bygningshistorisk verdi og industrihistorisk verdi, og opplevelsesverdier som arkitektonisk verdi, håndverkskvalitets verdi, patina og miljøskapende verdi.

Det er først og fremst lagt vekt på å synliggjøre bygningens historie og de endringer som den har gjennomgått. Arkitektene sier i sin beskrivelse at *”innvendige flater er beholdt i så stor grad som mulig, slik at sporene etter mange års ombygginger trer frem som et komplekst og ukopierbart uttrykk.”* Denne synliggjøringen omfatter likevel ikke alle deler av bygningen slik den fremsto før ombyggingen. Eksisterende puss ble fjernet for å avdekke veggpartier med eldre teglstein murt i dekorativt mønster. Ståldører ble fjernet og åpningene gjenmurt og pusset, mens felt av Leca ble pusset. Noe ble altså avdekket og fremhevet, dette gjelder deler av bygningen som er av eldre dato, og som i stor grad er sammenfallende med hva som i dag oppfattes som ”vakkert”. Andre elementer ble fjernet eller tildekket, dette er i hovedsak elementer som er av nyere dato, og som i dag betraktes som ”stygge”. Dette er fullt ut forståelige valg, også fra et kulturminnefaglig ståsted med tanke på alderskriterier. Vi må imidlertid være klar over at det ikke er hele bygningens historie som fortelles, men et bevisst utvalg.

Bygningens historie er satt i scene i en form for estetisert og kontrollert forfall, som kontrasteres og rammes inn av nye elementer. Dette prosjektet er en form for bevaring med ombygging. Det røffe preget av rå materialer og forfalleestetikk gjør at dette er en form for *lowbudget-bevaring*. Men det favner også noe av det som i tilnærmingen til Carlsberg og Christensen kalles *bevaring på kommersielle vilkår*, i den forstand at den kommersielle verdien i kulturmiljøet brukes for hva det er verdt. Den historiske dimensjonen er helt klart en viktig årsak til bygningens store appell.

De opprinnelige bygningenes historiske og visuelle kvaliteter er bærebjelken i prosjektet. Resultatet forteller om respekt og interesse for bygningens historie, og bygningen har i dag relativt høy grad av autentisitet. De nye elementene fremstår som en kontrast til det opprinnelige, både i form, materialbruk. Dette er en ganske nennsom ombygging, med forsiktige virkemidler. Samtidig er det røft, både i behandlingen av det eksisterende og det nye.

Arkitektene har ”lyttet til” bygningen, med stor respekt for dens historiske kvaliteter. Samtidig er det tilført nye elementer og kvaliteter. Arbeidstegningene er talende for dette: behandlingen av innvendige overflater er angitt med tekst på foto av opprinnelige vegger, montert inn i snittegninger av bygningen. Her er det bygningens historiske lag som er i fokus, og som brukes bevisst for å fortelle en historie, ikke minst om arkitektenes holdninger til byggeoppgaven.

Prosjektet er et viktig ledd i utviklingen av området, og er et eksempel på at kulturminneverdier kan være et aktivum i byutviklingen. Med utgangspunkt i et bygningskompleks med deler fra ulike perioder, en interessant historie og sterk arkitektonisk karakter, er det skapt et prosjekt som har fått stor betydning for dette området. De sammensatte funksjonene (arbeidsplasser, utstillinger og andre arrangementer, to restauranter og boliger) trekker publikum til området over store deler av døgnet.

5.3.2 Prosjekter som forholder seg til kulturminner/kulturmiljø

Strandveien 37, Svartlamoen, Trondheim

Arkitekt: Brendeland & Kristoffersen arkitekter AS

Ferdigstilt: april 2005

Forhold til tilnærmingen:

Byggeskikkssirkelen: djerv (eller egenrådig?) kontrast

Kampen for bevaring av det gamle arbeiderstrøket Svartlamoen i Trondheim dreide seg om et kulturmiljø i vid forstand. Forkjempere for bevaring, som tilhørte et sosiokulturelt miljø med utspring i husokkupasjon, gikk nærmest hånd i hånd med kulturminneforvaltningen. Området ble definert som et byøkologisk forsøksområde, og i 2001 ble det vedtatt en reguleringsplan der vern var en viktig premiss.

I forbindelse med bevaring og revitalisering av Svartlamoen ble det også oppført et nytt massivtrehus etter en arkitektkonkurranse (Brendeland & Kristoffersen Arkitekter AS 2005). Byggherren var området's beboerforening, og et viktig formål bak utbyggingsprosjektet var å fremskaffe billige og miljøvennlige boliger. Byggesaken var spesiell med, som arkitekten selv omtaler den, ”en arkitekt som aldri har bygd noe før, en byggherre som verken har bygd noe før eller har penger, en byggeteknikk som ikke har vært brukt på denne måten i Norge før” (Braathen 2005).

Arkitektene har en tydelig bevissthet omkring eldre byggeskikk, i et intervju i Byggekunst omtaler Geir Brendeland eldre vestlandshus som ”..de gamle bruksbygningene, som egentlig er en sånn hypermodernisme- en veldig rå og funksjonell arkitektur. Vestlandshusene er vakre både som objekter i landskapet, som bygget form og som program” (Braathen 2005).

Vurdering

Miljøvennlighet er et sentralt begrep i utviklingen av området, uten at kulturminne- og kulturmiljøhensyn kan sies å ha hatt noen viktig plass i miljøbegrepet i denne byggesaken. I den grad kulturminneverdier er vektlagt i dette prosjektet, synes det å være verdier som dreier seg om kulturmiljøets karakter, bygningstypologi og materialbruk.

Hva som skjer med et område som Svartlamoen etter at vernekampen er vunnet kan være gjenstand for en egen studie. Hva skjer med miljøet når beboerne ikke lenger har motstandere? Vil markedskrefter og gentrifisering etter hvert ta over? Hva gir de beste vilkår for området som kulturmiljø? Vil nye bygninger utformes som pastisjer på de gamle ”idylliske” husene, eller vil man gå nye veier, i tråd med området's ”rebelske” historie?

Med Strandveisen 37 har man gått nye veier, dette er beskrevet som ”punkarkitektur”. Kulturmiljøet omkring denne bygningen består av eldre småhus av tre, bygårder i mur, og industribygg fra siste halvdel av 1900-tallet. Tvers over gaten ligger den tyske ubåtbunkenen Dora. Materialbruken spiller på de eldre trehusene, og hovedformen noe mer på bygårdene. Men av de omgivende bygg kommuniserer den først og fremst med Dora, høyreist og klar til kamp.

Marienlyst Park, Oslo

Arkitekt: Lund Hagem arkitekter AS

Ferdigstilt: 2004

Forhold til tilnærmingen:

Byggeskikksirkelen: samspill og tilpasning

Marienlyst Park ble bygget etter en lukket arkitektkonkurranse i 2000. Reguleringsplanen stilte krav om videreføring av karakteren i lamellbebyggelsen fra 1934-36 (Lund Hagem

Arkitekter AS 2005). Prosjektet omfatter fem blokker på åtte etasjer, med til sammen 255 leiligheter.

For prosjektet mottok arkitektene ”Grosserer Harald Sundts prisbelønning for i arkitektonisk henseende fremragende privatbygning oppført på Oslo bys grunn”. Begrunnelsen for tildelingen var blant annet at arkitekten ”*har klart å oppnå et samspill med den karakteristiske bebyggelsen fra 1930-tallet samtidig som en modernitet er innført.*”

I følge arkitektenes beskrivelse i *Byggekunst* var intensjonen å ”*videreutvikle kvalitetene i den eksisterende lamellbebyggelsen. Identiteten skulle fortsatt ligge i fasader med rene flater, enkel materialbruk og med sammenhengende horisontale balkongbrystninger*” (Lund Hagem Arkitekter AS 2005).

Marienlyst Park med de eldre bygningene til høyre i bildet (etter Ødegården 2006).

Vurdering

Marienlyst Park representerer en retning innen arkitekturen som gjerne kalles nyfunksjonalisme. Særlig har Kristin Jarmund arkitekter vært eksponent for denne retningen, og et tidlig (postmoderne) eksempel var kontor- og forretningsbygget Fyrstikkterrassen på Helsefyrt i Oslo, fra 1991. I tilfellet Marienlyst, med boligblokker fra 1930-tallet som nærmeste nabo, må nyfunksjonalismen sies å egne seg spesielt godt. Her blir den tilpasningsarkitektur, samtidig som bygningene har en sterk egenkarakter. Det er ingen tvil om hvilket prosjekt som er bygget når. Marienlyst Park er sterkt inspirert av funksjonalismen, men kunne ikke ha vært bygget på 1930-tallet.

Kulturminneverdiene som er vektlagt her er boligblokkene fra 1930-tallet. Denne type bebyggelse fra denne perioden var oftest planlagt som elementer i et parkmessig landskap, etter idealer om sunnhet, frisk luft og grønne omgivelser. Sett i forhold til dette må det å bygge ut de tidligere grønne arealene betraktes som et inngrep i forhold til den verneverdige bebyggelsen.

Når området først skulle bygges ut, er det en heldig løsning som er valgt med en bebyggelse som tilpasser seg og spiller sammen med den verneverdige bebyggelsen, men uten å etterape den.

I dette tilfellet bidrar kulturminnene til byutviklingen ved at de satte en standard, og ”tvang” gjennom en helhetlig tilpasning med høy kvalitet på utforming og utførelse. Erkjennelsen av kulturminneverdiene i de eksisterende blokkene har bidratt til et godt resultat.

Arendal kultur- og rådhus

Arkitekt: LPO arkitektur & design as

Byggherre: Stiftelsen Arendal Byselskap

Ferdigstilt: mars 2005

Forhold til tilnærmingen:

Byggeskikksirkelen: samspill og kontrast

På tomten, som tidligere var en åpen plass med mindre bygninger for rutebilstasjon, kiosk, med mer, utgjør bygningen et helt, nytt kvartal som føyer seg til eksisterende byplanstruktur. I tillegg etableres et nytt, monumentalt byrom ved at bygningen er lagt symmetrisk i aksene til Trefoldighetskirken. Tvers over det store, langstrakte rommet ”snakker” bygningene sammen: to bygninger som representerer hver sin tid. Funksjonelt er ikke dette rommet én plass, det deles på midten av en diagonalt kryssende, relativt trafikkert vei. Kirken er satt i en ny sammenheng, og prosjektet trekker kirken inn i den bymessige konteksten på en ny måte og tilfører den en ny dimensjon (LPO Arkitektur & Design AS 2005).

Vurdering

Kulturminneverdier som har vært av betydning for byggingen av det nye Arendal kultur- og rådhus er knyttet til ”den hvite sørlandsbyen”, Arendals byplan og Trefoldighetskirken. På det strukturelle planet er Arendal kultur- og rådhus en tilpasning. Hensynet til kulturminneverdiene preger prosjektet og har i hovedsak virket positivt inn på det ferdige resultatet, særlig gjelder dette forholdet til Arendals byplan og Trefoldighetskirken.

Mens bygningen fremstår som monumental og stor mot plassen, er den i de øvrige fasadene brutt ned i mindre volumer som får den til å virke mindre. Enhetlig materialbruk og et rammeverk holder disse fasadene samlet, og fjerner det som måtte være av tvil om at dette er én bygning. Likevel uttrykker bygningen en klassisk problemstilling: med utformingen av de sekundære fasadene forsøker arkitekten å få bygningen til å virke mindre enn den er, og man bygger på en småskalarytme som er hentet fra en helt annen tomte- og bebyggelsesstruktur. Samtidig er kravene til utnytting slik at bygningen likevel blir litt for høy for å gli inn i det omkringliggende bygningsmiljøet.

Også dette prosjektet fikk hedrende omtale ved utdelingen av Statens byggeskikkpris 2006.

Fokus Bank, Stortingsgata 6, Oslo

Arkitekt: Kristin Jarmund arkitekter AS

Ferdigstilt: 2004

Forhold til tilnærmingen:

Byggeskikksirkelen: djerv kontrast, eller kanskje egenrådlig kontrast?

Fokus Banks bygning har en svært eksponert beliggenhet i Oslo, mot byens viktigste representative offentlige rom: Spikersuppa og Karl Johan. Kulturmiljøet er med andre ord av stor betydning. Prosjektet innebar riving av en verneverdig bygning fra 1855, hvor apoteket Nordstjernen hadde holdt til siden 1867. Rivingen av eksisterende bygning gjorde prosjektet svært kontroversielt sett fra kulturminnevernets side, og ble ikke mindre av at det nye hjørnebygget fremstår i kontrast til omgivelsene.

I denne situasjonen er det morfologien som er av størst betydning: bygningens høyde, proporsjoner, forholdet til gaten og hjørnet. Bygningens omgivelser består av bygninger med svært forskjellig karakter, med bygninger fra ulike tidsaldre og stilarter. Nybygget har samme gesimshøyde som nabobygget, og en markering av hjørnet. For øvrig representerer den et brudd med det eksisterende i området. Til en viss grad har kulturminneverdiene likevel vært førende for prosjektet, og arkitekten beskriver slik tilpasningen i *Byggekunst*:

Mot Rosenkrantz' gate danner de utkragede glasskarnappene en tredimensjonal komposisjon som møter relieffarbeidene i Flaggfabrikkens fasade. Et parti av steinveggen er gitt et tilbaketrukket relieff for at relasjonen til det eldre bygget skal bli enda tydeligere. (Kristin Jarmund Arkitekter AS 2005)

Vurdering

Det er lagt vekt på en volummessig tilpasning til nabobyggene, men i fasadekomposisjon og detaljering representerer det nye bygget en kontrast. Ikke minst bryter utformingen av hjørnet med både eldre bygninger og den postmodernistiske bygningen på motsatt side av Rosenkrantz gate. Det tradisjonelle brutte hjørnet er her erstattet med et avtrappet, hjørnet er med andre ord fortsatt markert, men på en helt annen måte. Bygningen holder høy kvalitet som selvstendig arkitektonisk objekt, ikke minst i forhold til materialbruk og komposisjon av fasaden, som er uvanlig tredimensjonal til bygård å være. Fullt så godt kan ikke bygningen sies å fungere i forhold til den byplanmessige situasjonen. Bygningen er, tross store glassfelt, svært lukket uten publikumsfunksjoner mot gaten.

Også dette prosjektet fikk hedrende omtale ved utdelingen av Statens byggeskikkpris 2006.

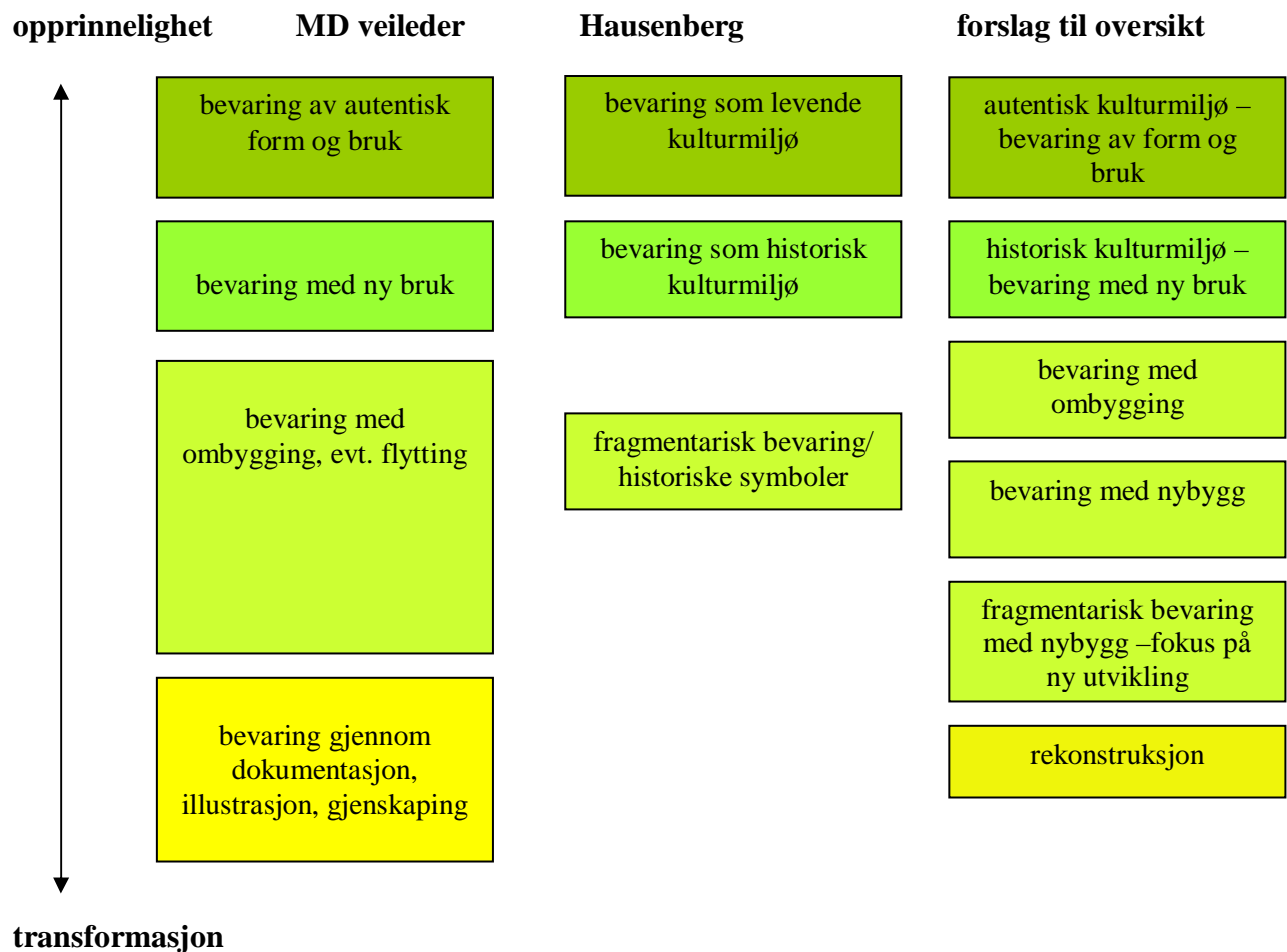
5.4 Sammenfatning

Vi ser at det utvalget som publiseres i stor grad er sammenfallende med hva som av Statens byggeskikkutvalg er ansett som god byggeskikk. Ved denne tildelingen av byggeskikkprisen valgte juryen å se spesielt på prosjekter som *”på forskjellige måter belyser det omfattende arbeid med byreparasjon og byomforming som for tiden foregår i norske byer”* (Husbanken 2006). I alle disse prosjektene spiller kulturminner og kulturmiljø en rolle.

Gjennom dette utvalget ser vi mange eksempler på at kulturminner spiller en viktig rolle i byutviklingen. Kulturminnene er av stor betydning, selv om forholdet til dem ikke er anerkjent eller fremholdt som viktig av de som prosjekterer.

I forhold til byggeskikksirkelen befinner prosjektene seg på skalaen samspill/kontrast. Både konflikt og tilpasning gjør seg lite gjeldende. Kanskje sier dette noe om at det som bygges i dag ofte tar mer hensyn til omgivelsene enn det som var tilfelle for 20-30 år siden. En annen, og kanskje vel så viktig, årsak kan være at de prosjektene som velges ut til Byggekunst er et uttrykk for hva som av mange arkitekter anses som ”riktig”. I dag blir verken ren tilpasning eller full konflikt/kontrast ansett som særlig vellykket. Den nye arkitekturen skal uttrykke vår egen tid, samtidig som den tar hensyn til det bestående.

Både Miljøverndepartementet og deler av Hausenbergs oppsett kan plasseres inn på en skala etter grad av transformasjon av kulturminnet eller kulturmiljøet. Man kan da angi *opprinnelighet* og *transformasjon* som ytterpunkter. I den siste kolonnen er det hentet inn elementer fra begge disse tilnærmingene, som et utkast til et noe mer finmasket oppsett med seks ulike grader av transformasjon av et kulturmiljø.

I motsetning til hva som var tilfellet med Miljøverndepartementets oversikt, er det ikke hensikten her å rangere oversikten etter hva som er ”riktig”. Hva som er den beste løsningen må vurderes ut fra forholdene i det enkelte tilfelle. Bevaring av ”autentisk kulturmiljø” er den løsningen som i størst grad kan fortelle dagens mennesker om helheten og sammenhengene i et miljø. Endrede boformer, kommunikasjons- og produksjonsformer gjør at dette likevel sjelden er mulig, selv med de samme funksjoner. For eksempel kan bevaring med nybygg godt ivareta hensynet til kulturmiljøet, hvis det er gjort på en god måte.

6 Sammenfatning og videre arbeid

De foregående kapitlene har vist at fokus har blitt rettet på betydningen av å ta vare på historiske bymiljøer både internasjonalt og i Norge fra 1960- og -70-tallet. En samhandling mellom byutvikling og vern har i større grad blitt søkt fra rundt 2000 både planmessig og i praksis. Hvordan viser dette forholdet seg mer spesifikt i en by som er under sterk utvikling?

I prosjektet har det blitt foretatt en egen casestudie av Drammen for å få kunnskap om hvordan kulturminneverdier som identifiseres som viktige i en by ivaretas i en omfattende utviklingsprosess. Noen av resultatene er tidligere publisert (Berg og Omland 2007). Det vil jobbes videre med dette caset i en forlengelse av prosjektet fra 2008. Drammen er valgt som case fordi byen gjennom de siste tjue årene har utviklet seg fra å bli oppfattet som et vegkryss der de fleste kjører forbi til å bli et mønstrebruk i politisk korrekte strategier og prosjekter. Transformasjonen i Drammen er fra utsiden ansett som en suksesshistorie knyttet til moderne byutvikling der miljømessige, sosiale og fysiske hensyn er ivaretatt. Byen har utviklet seg fra å hovedsaklig være en industriby til i dag å ha en høyere sysselsetting innen den kreative og kulturelle sektor enn andre byer og områder det er naturlig å sammenligne med.

Hva har så skjedd med det som kan omtales som Drammens ”karakter” eller ”identitet” i denne perioden, og på hvilken måte er kulturminner og kulturmiljø en del av endringsprosessene? Drammens planhistorie gir et inntrykk av hvilke kulturminneverdier i byen som identifiseres som viktig. Generelt sett er de enkelte kulturminner i Drammen sentrum godt kartlagt og dokumentert, men i liten grad gitt noen formell status eller definert som utviklingsressurs utover intensjoner om bevaring og tilpasset bruk.

Til tross for en tilsynelatende sterk fokus på byens kulturminner har enkelte kulturminnetyper vanskelig for å bli oppfattet som attraktive byutviklingselementer også i Drammen. Byene vokser, fortetting i bykjerner er en politisk målsetting samtidig som byutviklingsprosjekter i stor grad drives frem av private krefter. Verdien av kulturminner oppfattes ulikt, og i en spørreundersøkelse gjennomført av NIBR i 2000/2001 omkring ulike byers attraktivitet framheves Drammens kvalitet av drammenserne selv som at byen er enkel og oversiktlig å bruke, at byen har et rikt forretningsliv, restauranter, kino, teater og idrettsanlegg samt nærhet til en rensel elv og marka (Vestby 2006). Med unntak av teatret har disse kvalitetene heller liten tilknytning til kulturminner.

Som oppfølging av kulturminnevernarbeidet i sentrum har Drammen kommune fått utarbeidet et strateginotat og igangsatt en prosess som skal konkretisere hvordan kulturminneverdiene skal sikres og samtidig legge grunnlaget for ny verdiskaping basert på byens kulturminner. I dette notatet er blant annet Tollbugata og Strømsø foreslått som et prioritert prosjektområde i samsvar med tidligere intensjoner i kommuneplan og sentrumsplan om Strømsø som prioritert utviklingsområde. Dette gir et godt grunnlag for oppfølging av Drammen-caset gjennom et videre studie av Strømsø av forholdet mellom bevaring og byutvikling.

Videreføringen av prosjektet fra 2008 vil ha som hovedfokus sentrumsutvikling med kulturminner som ressurs i et flerkulturelt og fragmentert bymiljø, case bydelen Strømsø i Drammen – og hvor den sosiale dimensjonen er fremtredende. Nærmere problemstillinger knyttet til prosjektet er:

- hva er viktige kulturminneverdier i bydelen
- hvem definerer de viktige kulturminnene i området og hvilke kriterier legges til grunn
- diskusjon omkring og identifisering av kulturminneverdier som ikke er erkjent eller registrert (eksempelvis etter-reformatorsk arkeologi, kulturminner knyttet til visse grupper, bruk av byrom)
- syn på og holdninger til vern/utvikling i bydelen blant beboere/brukere, og med spesiell fokus på innvandrere, og hva som er viktige kulturminneverdier for dem
- hvilke føringer kan kulturminner gis for en videre utvikling på Strømsø (fysisk form, sosial bærekraft, verdiskaping, steds kvalitet/bok kvalitet)

Sentralt i disse problemstillingene er brukerperspektivet i så måte at det vil undersøkes hva slags oppfatninger beboere i Drammen, og ikke kun ekspertene eller byråkratene, har til hva slags kulturminner som er viktige, samt hvordan de forholder seg til forholdet mellom utvikling og vern. Den flerkulturelle dimensjonen vil i den forbindelse være tydelig i prosjektet. Viktig blir det også å følge hva slags føringer disse ulike typer kulturminner, og beboerinteresser, kan få for den videre sentrumsutviklingen av Strømsø.

Problemstillingene er forholdsvis vide, men prosjektet avgrenses ved at det omfatter ett område i Drammen – Strømsø. Bydelen Strømsø er valgt fordi den er prioritert som utviklingsområde fra Drammen kommunes side i de kommende år, bydelen har viktige kulturminneverdier som allerede er registrert, og i tillegg trolig også verdier som ikke er erkjent eller registrert. Bydelen framstår i dag som fragmentert både bygningsmessig, tidsmessig og befolkningsmessig. Strømsø vil derfor som studieområde kunne belyse flere utfordringer knyttet til videreutvikling av heterogene byområder i et flerkulturelt og flersosialt miljø.

Prosjektet vil i mindre grad se på virkemidler eller intendere å komme med instrumentalistiske råd omkring hvordan kulturminneverdier skal kunne ivaretas. I stedet forsøker prosjektet i større grad å undersøke ulike verdier som gis kulturminner og synspunkter lokalt som finnes omkring vern. Forskningen vil likevel kunne omsettes i praksis i så måte at det vil kunne gi kunnskap til aktører i byutviklingen vedrørende beboerinteresser knyttet til byutvikling og kulturminneverdier.

Bibliografi

Andersen, Sidsel and Jon Brønne

2006 *Kulturminneforvaltningens og planarbeidets historie på Røros. Et grunnlagsstudium til forskningsprosjektet "Kulturarv og verdiskaping. Økonomiske virkninger av kulturarven på Røros"*. NIKU Rapport 10. Norsk institutt for kulturminneforskning, Oslo.

Ashworth, G. J. and J. E. Tunbridge

2000 *The tourist-historic city. Retrospect and prospect of managing the heritage city*. Advances in tourism research series. Pergamon, Amsterdam.

Berg, Sveinung Krokann and Atle Omland

2007 *Drømmen om Drammen – kulturminners attraktivitet i en pen elveby? Fortidsminneforeningens Årbok 161: 37-45.*

Brendeland & Kristoffersen Arkitekter AS

2005 *Strandveien 37, Svartlamoen. Byggekunst (6).*

Braathen, Martin

2005 *If it ain't broke, don't fix it! Byggekunst (6).*

Council of Europe

1975a *The Declaration of Amsterdam (Congress on the European Architectural Heritage, 21-25 October 1975).*

1975b *European Charter of the Architectural Heritage (October 1975).*

1985 *Convention for the Protection of the Architectural Heritage (the Granada Convention).*

1992a *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)(the Malta Convention).*

1992b *The European Urban Charter.*

2000 *Resolution 98 (2000) on historic towns in Europe.*

Ellefsen, Karl Otto

2005 *Studier av byens fysiske transformasjon - Oslos arkitektur i endring. I By og byliv i endring, s. 34. Redigert av Jonny Aspen. Scandinavian academic press / Spartacus forlag, Oslo.*

Feilden, Bernard M. and Jukka Jokilehto

1998 *Management Guidelinges for World Cultural Heritage Sites. ICCROM, Rome.*

Fett, Harry

1944 *På kulturvernets veier og kulturforskningens. Ab. 1943: 1-264.*

Fortidsminneforeningen

1974 *Trebyer i Norden*. Grøndahl, Oslo.

Garfjeld, Marit

2005 Brageløftet som løfter byen. *Byggaktuelt* (nettpublikasjon 18. november 2005, <http://www.byggaktuelt.no/content.asp?ContentId=5837>).

Goblet, Myriam

2004 *Guidance on urban rehabilitation*. Council of Europe Publishing, Strasbourg.

Harvey, David

1989 *The Condition of Postmodernity*. Blackwell, Oxford & Massachusetts.

Herland, Nils

2005 Forankringer. *Byggekunst* (7).

HRTB AS Arkitekter MNAL

2005 Fokuskvartalet, Tromsø. *Byggekunst* (7).

Husbanken

2006 *Statens byggeskikkpris 2006. Juryens uttalelse og begrunnelse*. Husbanken, Oslo.

Tilgjengelig på:

<http://www.husbanken.no/Venstremeny/Byggeskikk/Statens%20Byggeskikkpris/Tidligere%20vinnere.aspx>.

ICOMOS

1964 *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter)*. ICOMOS, Paris.

1975 *Resolutions on the Conservation of Smaller Historic Towns (4th ICOMOS General Assembly)*.

1987 *Charter on the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter 1987)*.

Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS

2005 Norsk Design- og Arkitektursenter. *Byggekunst* (8).

Koolhaas, Rem

2004 Preservation is Overtaking Us. *Future Anterior* 1(2).

Kristin Jarmund Arkitekter AS

2005 Stortingsgata 6, Oslo. *Byggekunst* (8).

LPO Arkitektur & Design AS

2005 Arendal kultur- og rådhus. *Byggekunst* (7).

Lund Hagem Arkitekter AS

2005 Marienlyst Park, Oslo. *Byggekunst* (7).

Miljøverndepartementet

2000a *Sentrumsutvikling*. Miljøverndepartementet, Oslo.

2000b *Utvikling av miljøbyer. Erfaringer og anbefalinger fra Miljøbyprogrammet*. Miljøverndepartementet, Oslo.

Mydland, Leidulf and Grete Swensen

2005 *Orden og harmoni eller kreativt kaos – historiske spor i bybildet*. I *Kulturminner – en ressurs i tiden*, s. 93-111. Redigert av Carsten Paludan-Müller and Grete Gundhus. NIKU, Oslo.

Nielsen, Jacob Arendrup

2005 *Erfaringer med atlas og kulturmiljø*. Kulturarvstyrelsen, Danmark.

Norges forskningsråd

2006 *Miljø 2015 – norsk miljøforskning mot 2015*. Norges forskningsråd, Oslo.

NOU

2003 *Bedre kommunal og regional planlegging etter plan- og bygningsloven II. Planlovutvalgets utredning med lovforslag*. NOU 2003: 14. Miljøverndepartementet, Oslo.

Oslo kommune

2004 *Kommuneplan 2004 – Oslo mot 2020*. Oslo kommune, Oslo.

Plan- og bygningsetaten (PBE)

2001 *Delutredning II: Prinsipper og metoder for å avveie mellom kulturminnevern og endring i byutviklingen*. PBE, Oslo.

2005 *Fremtid med fortid – Kommunedelplan for byutvikling og bevaring i indre Oslo 2005-2020, Vedlegg 1: Hovedrapport*. Plan- og bygningsetaten, Oslo.

Riksantikvaren

2000 *Stedsform og kulturminner i en miljøvennlig bystruktur. Erfaringer og anbefalinger fra Miljøbyprogrammet*. Riksantikvaren, Oslo.

2001 *Fra Hokksund til Barcelona*. Riksantikvarens rapporter nr. 28, 2001. Riksantikvaren, Oslo.

Rossi, Aldo

1982 *The architecture of the city*. Oppositions Books. MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

St.meld. nr. 8

(1999-2000) *Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand*.

St.meld. nr. 16

(2004-2005) *Leve med kulturminner*.

St.meld. nr. 23

(2001-2002) *Bedre miljø i byer og tettsteder.*

St.meld. nr. 31

(2002-2003) *Storbymeldingen.*

Sørmoen, Oddbjørn

1993 *Bevaring av historiske bymiljø. Med vekt på spesialområde bevaring av Øvrebyen Kongsvinger.* Upublisert magisteravhandling i kunsthistorie, Universitetet i Oslo.

Tiesdell, Steven, Taner Oc and Tim Heath

1996 *Revitalizing historic urban quarters.* Architectural Press, Oxford.

Tromsø kommune

2005 *Fokuskvartalet ferdigmelding.* Eiendom, Tromsø kommune.

UNESCO

1976 *Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas (Nairobi 1976).*

2005 *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention.* UNESCO World Heritage Centre, Paris.

Vestby, Guri Mette (red.)

2006 *Byenes attraktivitet. Drammen i fokus.* NIBR-notat 2006: 105. Norsk institutt for by- og regionforskning, Oslo.

Witoszek, Nina

1998 *Norske naturmytologier. Fra Edda til økofilosofi.* Pax, Oslo.

Ødegården, Olav

2006 Pris til Marienlyst Park. *Arkitektnytt* (nettpublikasjon 26. april 2006, <http://www.arkitektnytt.no/page/preview/preview/10831/news-4-1222.html>).

Østerberg, Dag

1998 *Arkitektur og sosiologi i Oslo – en sosiomateriell fortolkning.* Oslo.

NIKU publikasjonsliste / Publications

pr. 31. desember 2007

Fra 2003 avslutter NIKU tidligere serier og etablerer to nye, NIKU Rapport og NIKU Tema. Tidligere serier er Fagrapporter, Temahefter, Oppdragsmeldinger, NIKU publikasjoner og Faktaark. F.o.m. 2001 er samtlige utgivelser tilgjengelig på www.niku.no som pdf-filer.

Kontaktadresse / Publications can be bought from NIKU
Postboks 736 Sentrum, NO-0105 Oslo
Tlf./Tel.: (+47) 23 35 50 00. Faks/Fax: (+47) 23 35 50 01
E-mail: kirsti.e.sundet@niku.no

Nye serier f.o.m. 2003

NIKU Rapport

- 1 Bergstadens Ziir; Røros kirke. Tilstand og tiltak. *Brønne, J.* 2003. 97 s.
- 2 «Intet forandrer seg så ofte som fortiden». Om krusifiksene i Ringebu stavkirke. *Stein, M., Bronken, I. A., Nyhlén, T., Strandskogen, K. og E. S. Tveit.* 2003. 114 s.
- 3 Den bemalte og forgylte kalvariegruppen fra 1100-tallet i Urnes stavkirke. Konservering 2001-2003. *Frøysaker, T.* 2003. 89 s.
- 4 Samiske Kirkegårder. Registrering av automatisk freda samiske kirkegårder i Nord Troms og Finnmark. *Svestad A. og S. Barindhaug.* 2003. 15 s. **Utsolgt, kun som pdf-fil**
- 5 Alterskapet i Grip stavkirke. Et 1700-talls alterskap fra middelalderen. Konservering 2001-2003. *Olstad, T.M.* 2003. 59 s.
- 6 Hamar Cathedral ruin. Archaeological investigations 1996-1998. *Reed, Stan.* 2005. 244 s. **Utsolgt, kun som pdf-fil**
- 7 Samiske urgraver. Statusrapport med forslag til miljøovervåkingsprogram. *Myrvoll, E. R.* 2005. 37 s.
(Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 8 Lysekroner frå Nøstetangen glasverk. Dokumentasjon, vurdering av originalitet, sikring og konservering. *Bjørke, A.* 2006. 55 s.
- 9 Evaluering av digitale dokumentasjonssystemer for arkeologiske utgravninger. *Molaug, P.B., Petersén, A., Risan, T.,* 2006. 19 s.
(Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 10 Kulturminneforvaltningens og planarbeidets historie på Røros. "Kulturarv og verdiskaping. Økonomiske virkninger av kulturarven på Røros". Arbeidspakke 1. *Andersen, S. og Brønne, J.* 2006. 89. s.
(Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 11 Ikonene i St. Georgs kapell, Neiden, Sør-Varanger kommune. Kontekst, motiver, teknikk og restaurering. *Norsted, T.,* 2006. 71 s.
(Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 12 Landskap og historie-GIS. Historisk landskapsanalyse i Vestre Slidre, Oppland. *Guttormsen, T. S.,* 2007. 43 s.
(Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 13 Konservering av Peter Reimers' altermalerier i Valle kirke, Lindesnes kommune i Vest-Agder. *Ford, T.-O. og Frøysaker T.* 30 s.
(Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 14..Samiske kirkegårder. Registrering av automatisk freda samiske kirkegårder i Finnmark, Troms og Nordland. *E. R. Myrvoll.* 2007. 36 s.
(Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 15 Kulturarv som kapital. En analyse av kulturarvskapitalens diversitet på Røros som et grunnlag for tenkning om verdiskaping. Delprosjekt 5 i forskerprosjektet "Verdiskaping Røros". *T. S. Guttormsen, & K. Fageraas.* 2007. 105 s + vedlegg.
(Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 16 Konservering av kirkeskip. Bønsnes kirke, Hole kommune i Buskerud. *Smith, H.* 2007. 22 s.
(Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)

17 Kulturhistoriske registreringer. Porsangermoen – Halkavari skytefelt. S. *Barlindhaug, T. Risan & A. E. Thuestad*. 2007. 127 s. (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)

18 Flybåren laserskanning og registrering av kulturminner i skog. Fase 2. *Risbøl, Ole, Gjertsen, Amt Kristian, og Kjetil Skare*. 2007. 33 sider. (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)

NIKU Tema

1 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark 2002. *Sollund, M.-L.* 2003. 20 s.

2 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland 2002. *Barlindhaug, S. og Holm-Olsen, I.M.* 2003. 22 s.

3 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2002. *Haavaldsen, P.* 2003. 16 s.

4 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland 2002. *Binns, K.S.* 2003. 22 s.

5 NIKU strategiske instituttprogram 2001-2006. Verneideologi. NIKU-seminar 4. februar og 25. april 2002. *Seip, E. (red.)* 2003. 77 s.

6 Bevaring av samlingane ved fem statlege museer. Undersøkingar utført for Riksrevisjonen *Bjørke, A.* 2003. 95 s.

7 På vandring i fortiden. Mennesker og landskap i Gråfjell gjennom 10 000 år. *Amundsen, H. R., Risbøl, O. & K. Skare (red.)*. 2003. 112 s. **Utsolgt, kun pdf-fil**

8 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Bømlo kommune, Hordaland, 2003. *Binns, K.S.* 2005. 20 s.

9 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Horten kommune, Vestfold, 2003. *Sollund, M.-L.* 2004. 17 s.

10 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Aust-Agder, 2003. *Sollund, M.-L.* 2004. 20 s.

11 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland, 2003. *Holm-Olsen, I.M.* 2004. 17 s.

12 Landskap under press – Urbanisering og kulturminnevern. En studie med eksempler fra Nannestad og Stavanger. 2004. *Swensen, G, Jerpåsen, G, Skogheim, R., Saglie, I-L, Guttormsen, T. S.* 95 s.

13 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sarpsborg kommune, Østfold, 2004. *Sollund, M.-L. Bøe.* 2005. 29 s.

14 Fra vernesone til risikosone. Studier i middelalderbyene Bergen og Tønsbergs randsoner. *Nordeide, S. Walaker (red.)* 76 s.

15 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skien kommune, Telemark 2005. *Sollund, M.-L. Bøe* 24 s.

16 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Grong kommune, Nord-Trøndelag 2005. *Sollund, M.-L. Bøe* 26 s.

17 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Tromsø kommune, Troms 2005. *Holm-Olsen, I. M.* 22 s.

18 Kultur – minner og miljøer. Strategiske instituttprogrammer 2001-2005. *Red. Egenberg I.M., Skar B. og Swensen, G* 2006. 354 s.

19 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Fræna kommune, Møre og Romsdal, 2006. *Sollund, M.-L.* 2007. 19 s.

20 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Nord-Aurdal kommune, Oppland, 2006. *Sollund, M.-L.* 2007. 21 s.

Annet

Kulturminner – en ressurs i tiden (Jubileumsbok – NIKU 10 år). *Red. C.Paludan-Müller & G. Gundhus, G. 2005. 184 s.*